БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 тылда үндезилеттингеп

ШЫН

1968 ч. НОЯБРЬ 20 СРЕДА № 271 (7813).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

СЭКП-ниң ТӨЛӘӘЛЕРИ БУДАПЕШТЕ

Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Чөвүлел хуралын белеткээр комиссияның ажылынга киржир дээш СЭКП-ниң төлээлери бо чылдың ноябрь 18-те Будапештиже СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарёв (төлээлерниң удуртукчузу), СЭКП ТК-ның секретары К. Ф. Катушев болгаш СЭКП ТК-ның делегей харылзааларының кылдызының эргелекчизиниң оралакчызы Е. И. Кусков составтыг чорупкан.

(СЭТА).

• • •

ДЕЛЕГЕЙНИҢ КОММУНИСТИГ БОЛГАШ АЖЫЛЧЫН ПАРТИЯЛАРЫНЫҢ ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

БУДАПЕШТ, ноябрь 18. (СЭТА). Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Чөвүлел хуралынга белеткел комиссиязы Будапеште ажылдап эгелээн.

Комиссияның ажылында киржип турар 66 партияларның төлээлекчилери Белеткел комиссиязын чыылдырар дугайында Венгр социалистиг ажылчын партияның ТК-зының информациязын хүлээп алгаш, аңаа чугаалажыр айтырыгларны дугуржуп эгелээн.

350 миллион киловат-шак энергия

ТЫВАНЫҢ улуг электростанцияларының баштайгызы — Кызылдың электростанциязын ажыглалга кииргенден бээр он чыл болган. Эртиен үениң дургузунда ооң күчүзү барык алды катап улгаткан. Ооң энергиязын Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды районнарның ажыл-агыйлары болгаш будурулгелери ажыглап турар.

Амгы үеде Кызылдан Эрзин, Тес-Хем районнарже бедик вольтулуг электри шугумун тудуп турар. Эртиен он чылдың ол 350 миллион киловатт-шак электроэнергияны ажылдап кылган.

Н. ПАНКРАТОВ.

КӨДЭЭ ТУДУГ

Көдээ ажыл-агыйда будурулгаш күштерни улам ыңай хөгжүдер, көдээниң ажылчыларының материалдыг чаагай чоруун болгаш культурлуг деңнелин бедидер дугайында Коммунистиг партияның болгаш Совет чазатның ап чорудуп турар хемчеглериниң ачызында көдээ черлерде тудуг ажылы канчаар-даа аажок калбарган, каш чыл мурнунда эзи чыткан черлерде чаагайлыды туттунган чаа суурлар тыптып келген. Ооң тодаргай чижээн бистиң республикавыстың кайы-даа ажыл-агыйындан көрүп болур. Улуг будурулге тудуглары, механизастаттынган фермалар, шаңнар, техника септээр мастерскаялар, коммунал-хандырылганың, культура албан черлериниң болгаш чурттарының чаңгыс аай хевирлиг тудугларын кайы-даа көдээ суурдан көрүп болур.

Чүгле сөөлгү беш чылдарда Тываның колхоз, совхозтарында 3200 ажыг квартираларны, беш культура бажыңын, 200 муң ажыг баш малга үлегерлиг кажааларны болгаш ажыл-агыйның өске-даа улуг тудугларын тутнан. Капитал тудугнуң хемчээли чыл келген тудум улам өзүп орар. Сөөлгү каш чылдарның дургузунда көдээге капитал тудугну чорударынга көрдүнген акша-хөреңгилериниң хемчээли барык он катап өскен болгаш амгы үеде ол чурагай 12 миллион рубль четкен.

Бо бүгү дээрге ажыл-агыйларның экономиказының быжыкланының, материал-техниктиг хандырылганың эжижээнинин, тудуг ажылдарын индустриалдыг методче шилчиткениниң тодаргай херечизидир. Республиканың көдээзинде тудуг ажылын керээ ёзугаар болгаш боттарының күжү-биле чорудуп турар. Бо ийи арганы калбаа-биле ажыглап турар ажыл-агыйларда тудуг ажылдарының темпизи чылдың кайы-даа үезинде өскүргавайн турар, кылган тудугларның шынары-даа эки. Чижээлээрге, Каа-Хем районда «Ленинчи орук», Таңдыда «Коммунизмниң херели», Чөөн-Хемчикте «Большевик» колхозтар, «Найырал», «Межегей» совхозтар тудуг ажылдарының планын чыл бүрүде эки күүседип келгеннер.

Ынчалзажок көдээ тудугга көрдүнген капитал хөреңгилериниң ыракта чедир шиңгээттинмейн турарын демдеглээр керек. Төөгүлүг беш чылдың үшкү чылы төнер чоокшулаан. Республиканың совхозтарынга кылыр тудугларның чыл планы 60 хуу хире күүседтинген, колхозтарның оон-даа куду. А көдээ тудугну чорудуп турар «Тыва көдээ тудуг» трест чыл планын 87 хуу күүседтиен болуп турар. А чурттарга тудуунуң планы 78 хуу күүседтинген.

Көдээ тудугнуң темпизин дургедедир дээш партия райкомнары, райкүүскомнар, трестиң удуртукчулары артнан үениң дургузунда тодаргай хемчеглерни алыр ужурлуглар. Тудуг материалдарының чедишпезинден аңгыда, көдээ тудугнуң хожудап турарының бир кол чылдагааны ажылчын күжүнүң болгаш транспорт хөреселдериниң чедишпезинде болгай. Амгы үеде колхоз, совхозтарда ажылчын күжү болгаш транспорт хөреселдери чайлыг апарган. Бир эвес бо талазы-биле көдээ тудуг трезинге ажыл-агыйларның удуртукчулары боттуг дузаны көргүзер болза, чыл планын күүседип болурунуң аргазы бисте бар. Демнежип турган тудуг ажылдарын дүрген чорудуп турар ажыл-агыйларның дуржулгазын чер болганга үүге нептередип болбазыл? Таңды районнуң «Межегей» совхозун (директору эш Юркевич) ап көрээли. Совхоз трест-биле керээ чаргаш, бодунуң 35 ажылчынын, транспортун № 585 көжүп чоруур механизастаттынган колоннага быжыглаан. Оон аңгыда 80 хире кижи тудуг материалдарын белеткеп, тудугжуларны ооң-биле үзүктел чок хандырып турар. Бүгү тудуг объектилерин трестиң тускай эртемниглери удуртуп, башкарып турар. Тудуг ажылдарын бо хевирлиг организастаанының ачызында совхоз эмнелгени, музыка школазын, гостиницаны, хөй кыргыыр пунктуну болгаш оон-даа өске тудугларны чогуур хуусаазында ажыглалга киирген.

Чоокта чаа СЭКП Төп Комитеди болгаш СССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Көдээге тудуг ажылын чурумчудар дугайында» доктаалды хүлээп алган. Көдээге тудуг ажылын эжижидер херектиң нурүне ужурдузазын демдеглевишаан, күрүнеңи болгаш ажыл-агыйларның акша-хөреңгизиниң күселиг-биле көдээ черлерге тудуг ажылдарын улам калбартырын чер-черде партия, совет органнарынга, ажыл-агыйларның болгаш тудуг организацияларының удуртукчуларынга дааскан. «Күрүнеңи болгаш колхозтар аразының тудуг организацияларынга тудугнуң индустриалдыг аргаларын нептеретпишаан, колхозчуларны база совхозтарның ажылчыннарын күскүкышкы үеде тудугга киириштирерин болгаш тудугнуң тускай эртеминге оларны өөредирин организастаар» деп, ында тодаргай айытыкан. А бисте байдал кандыгыл? Республиканың колхоз, совхозтары чыл бүрүде-ле боттарының күжү-биле барык 5,5 миллион рубльдиң тудугларын чорударын планнап турар. Ынчаарга ажыл-агыйлардан киитизи-биле чылда 700 хире кижи тудугда быжыглаттынган болуп турар. Ол кижилериниң күжү-биле үстүнде айытынган түүнүң чартык кезиин безин шиңгээдип алыры берге.

Республикада колхозтар аразында тудуг чорудар организацияларның ажылы ам-даа шулуудаваан. Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның удуртур органнарының кошкак ажылдаанындан колхозтар аразынга тудуг чорудар организация барык буурап дүшкен.

Көдээ тудугнуң хожудап турарының кол чылдагаанларының бирээзинге тудуг материалдарының чедишпези хамааржыр. Көдээниң тудугларынга четчир санныг тудуг материалдарын белеткээринге кичээнгейни күштелдирери чугула. Чыл бурунгаар Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Чурт иштиниң тудуг материалдарын будурерин өөрүдедир хөмчеглериниң дугайында» доктаалды хүлээп алгаш, ажыл-агый бүрүзүнге тудуг материалдарын четчир санныыбиле белеткээрин айыткан. Ынчалзажок ол доктаалда айыттынган хөмчеглерни дыка хөй ажыл-агыйлар күүседпээннер. Республиканың 14 колхоз, совхозтары 1,5 миллион туйбуну белетиээр планын ыракта чедир күүседпээн. Ылаңгыя Бии-Хем, Улуг-Хем районнарның ажыл-агыйлары, удуртукчулары тус черниң тудуг материалдарын белеткээрин организастаарының орнунга, күрүне фондузундан тудуг материалдарын хөйну «дилеп» алыын кыыдыын турарлар. Ындыг практиканы буруу шавар херек. Амгы үеде тудуг материалдарын белеткээринче кол кичээнгейни салыры чугула.

Беш чылдың дөртү чылында көдээ тудуг талазы-биле бистиң мурнувуста улуг сорулга салдынган. 1969 чылда көдээ тудугга 13 миллион рубль хөреңгини шиңгээдири көрдүнген, ооң барык 58 хуузу чурттарга тудуунга ажыглаттынар. Ону күүседири-биле колхозтар болгаш совхозтар 90 муң кубометр тудуг ыяжын, 30 муң кубометр тудуг дажын, 800 тонна чугайны белеткээр ужурлуг.

БИСТИҢ республикада

ҮШКҮ ЧЕРДЕ

Күчүлүг хем Енисейниң унунда порттар, өртээлдер-ле хөй. Енисейниң пароходство чериниң ажыглал участоктарының аразынга В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң бээр 100 чыл болурунга тураскааткан социалистиг чарышты калбарткан. Чарыштың негелдезинге дүүштүр чыл эгезинде коллектив бүрүзү социалистиг хүлээлгелерни алган. Бо чылгы эжиндириишкин сезонунда пароходство чериниң Кызылда участогу эки түннелдерни чедип ап, социалистиг чарышка үшкү черни эзлээн.

Хүлээлге ёзугаар ыяш салдадыының болгаш чүк сөөртүрүнүң планын бистиң участок сентябрь 26-да доозар турган. Экипажтар аразынга чарышты дээштиг организастаанының ачызында хүлээлге беш хонук мурнай күүсеттинген. 7,6 муң тонна чүктү пландан ажыр сөөрткен. Чылдың тос айларының дургузунда 20 муң рубльдиң орулгазын алган. План ёзугаар бистиң участогувус амдаа карылгалыг бүдүрүлгелериниң санында көрдүнген турган. Орулганың өскен чылдагааны болза чүк сөөртүрүнүң бот-үнезинин чиигээни болгаш күш-ажылдың будурукчулуунуң бедээни болур. Теплоходтарның ажыглалын эжижидип, септелге, чаартылгага үндүрер чарыгдалдарны өвөжеткеш, чүктүң бот-үнезин 36,4 хуу чиигеткен бис.

Эрткен чай эжиндириишкинге таарымча чок болган. Сезон база орайтап эгелээн. Ынчалза-даа бистиң коллективтиң кежигүннери күжениишкинниг ажылдаан. Социалистиг хүлээлгелерни эжиндириишкинге белеткеннип турган-ла тодараткан. Чай дургузунда капитан Л. С. Плюснинниң удуртканы коммунистиг күш-ажылдың экипажы чарыштың мурнуку одуруун эзлеп келген. Капитан В. П. Василенко удуртқан «МБВ-178» теплоходтуң экипажы база улуг чедиишкиннерлиг болган. Ол экипаж эжиндириишкин сезонунуң планын август 17-де күүсеткенин рапорттаан. Арткан хонуктарда планга немей 3500 кубометр тудуг ыяжын сөөртүп эккелген. «МБВ-178-тин» коллективи 3700 килограмм кывар материалды камнап алган.

Капитан Плюснинге баштаткан теплоходтуң сүгжулары эжиндириишкин сезонунуң планын август 19-та күүсеткен. Кывар-чаар материалдар камналгазы бо коллективте база улуг болган. Экипаж суднону камныг ажылдап чайлаан. Ынчангаш ооң корпузун кыжын септевес. Шимчедикчини билдилиг ажыглаанының түннелинде, мотор база капитал септелгеге кирбейн, үш сезон улаштыр ажылдаан.

Ол ийи экипаж социалистиг чарыштың тиилекчизи болган, оларны бассейнинин хүндүлел самбыразынче киирген.

В. ШАШКОВ,
капитан-сургакчы.

Өлүк тывыжы арбын болур

Бо хүннерде республиканың 3 муң хире аңчылары өлүк тывыжын чорудуп турар. Оларның мурнунда улуг сорулганы салган: аныяк Тываның аңчылары бо аңныыр сезонунда 200 муң диңниң, 7000 кишти, хөй санныг өңнүг өлүктү күрүнеге дужаар.

Аңныыр-тывыш ажылагыйы сайзыраан черлер: Тожунуң, Каа-Хемниң, «Тере-Хөл» колхозтуң аңчыларының хөй нуруузу ивилер мунгаш, аңнап чоруткан. Олар боттарының аалдарындан 200—250 км ажыг черлерде тывышты чорудуп турар. А чамдык эң ырак черлерже чоруур аңчыларны чогуур участоктарынга вертолёттар-биле чедиргилээн, олар аңаа 2 ай ажыг болур болгаш чаа чылдың бүдүүзүнде олчаомактыг чаныы келирлер.

Бо чылын тайга, сыннарда аңчылар чурттаар хөй санныг чаа бажыңнарны туткан болгаш эргилерин септээн. Кадыр-кашпалдарның чалыннарындан, кыштың соогундан кортпас дидим аңчыларның канчаар аңнап турарының дугайында баштайгы медээлер кээп эгелээн. Өлүк тывыжын чорударының бүгү аргаларын хереглеп турган, эки түннелдерни чедип алган аңчылар бисте бар.

Өлүк тывыжы Тожу районда элээн организастыг чоруп турарын демдеглээр апаар. Ол райондан 500 аңчы тывышче аъттанган. Ук районнуң аңчылары ноябрь 14-ке чедир 15 муң диңниң белеткел черлеринге дужааган-дыр. Тоора-Хем суурнуң аңчызы Савелий Петров олчалыг ээп келген. Ол белеткел нинктузунга 372 диңниң дужааган. Ол ышкаш Савелий Бедарев 270 диңниң дужааган. Оларның өлүүнүң шынары эки. Чамдык аңчылар 100, 150 диңниң дужаап турарлар. Баштай келген аңчылар окчемзектн, аъш-чемни белеткеп алгаш, тайгаже катап аъттанып турар. Бир эвес байдал шак-ла мынчаар үргүлчүлээр болза, Тожунуң аңчылары боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип болур деп чүвеге бүзүрөп болур.

Каа-Хем районуң аңчыларының тывыжы эки. Олар 7 муң диңниң дужааган. Сарыг-Септиң аңчылары А. Недорезов 254, Б. Көшкендей 242, А. Черепанов 150 диңниң дужааган, мурнакчы аңчылар болган. Олар декабрьда ээп кээри-биле катап үнүпкен.

Республика ноябрь 14-ке чедир өлүк тывыжының планын 23 хуу күүсеткен болуп турар. Мооң кол чылдагааны болза диңниң ховар болуп турары. Чамдык Тес-Хем, Эрзин, Улуг-Хем ышкаш районнарның аңчылары диңниң чок дээш, эрте-ле чангылап келген. Белеткел органнарының ажылдакчылары аңчыларны өңнүг өлүк тывыжынче организастап чорудар хүлээлгелиг.

Өлүк тывыжынга барык чаа чүүл болуп турар ондатраларны аңнаарынче кичээнгейни салып турар. Ондатраны 1958 чылда Тере-Хөлге, Тожу болгаш Бии-Хем районнарның хөлдеринге салган. Ол өзүүчел аңны 1962 чылда өлүрүп эгелээн болгаш 6 чыл иштинде 46 муңну дужааган. Бо аңныыр сезонунда 10 муң ондатрапы дужаарын планнаан болгаш тывыш чедишкиниг чоруп турар.

Республика өлүк тывыжының планын күүседир аргалыг. Ынчалза-даа ону чүгле ажылды шын организастаанының түннелинде чедип ап болур. Ындыг болганда аңчыларны тайгаларже катап аъттарар, оларны чем, чемзек болгаш бүгү-ле херектиг үүлдер-биле хандырар, аңнаашкыныың бүгү хереселдерин ажыглаар, ыраккы черлерже аңчылар чорударда самолёттарны, вертолеттарны ажыглаар апаар.

К. БАШАНОВ,
республиканың өлүктывыш белеткел килдизиниң начальниги.

Юбилейге уткуштур

Ак-Довуракты амыдырал хандырылга комбинадының коллективи В. И. Ленинниң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл оюнга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин амыдыралда чедиишкиниг күүседип турар.

Бо чылдың он айларында нити продукция будурериниң планын 122,8 хуу күүсеткен. Бараанныг продукцияны сайгарары 109,8 хуу күүсеттинген. Даараныр, идик-хеп септээр цехтер болгаш парикмахерская күш-ажылчы бедик көргүзүүлерни чедип алган.

Мурнакчы даараныкчылар П. Полозова, Н. Белозорова, Н. Даваккай олар будурулге планының күүселдезин ай, квартал санында 135—140 хуу күүседип, чамдыкта 2-даа катап ажыр күүседип келген болгаш социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда сападын турарлар. Олар шуптузу коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары деп бедик атты чедип алганнар.

Комбинат үүгле Ак-Довуракты эвес, харын Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның ажылчы чонунуң чагыгларын хүлээп ап, комбинаттың ажылдакчылары колхоз, совхозтарже үнүүшкүннерни кылып, боттарының будургени белен хептерин болгаш өске-даа үүлдерни садыглап турары чанчыл болган.

Үшкү кварталда бо комбинат республиканың амыдырал хандырылга комбинаттарының аразынга социалистиг чарыштың тиилекчизи болгаш амыдырал хандырылга министерствозунуң база облпрофчөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Цехтер аразынга калбарган чарыштың бирги черин эзлээн даштыкы хеп даараар цехке комбинаттың шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

Директор А. Васильеваның тайылбырын ёзугаар алырга, чаа чыл эгезинде Кызыл-Мажалык суурга комбинаттың салбырын ажыдар. Орта ажылдаар кадрларны комбинаттың дуржулгалыг мастерлериниң чанында өөредип турар.

Ноябрьның бирги чартыында будурулге планының күүселдезиниң байдалы эткен айларныы ышкаш база-ла чедиишкиниг чоруп турар. Беш чыл планын 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседирин комбинаттың коллективи хүлээнген.

Бо дээрге Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеңниң үндезилекчизи улут Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга бедик күш-ажылчы көргүзүүлерлиг ужуражыр дээн хүндүлүг болгаш харысалгалыг сорулга-дыр.

Т. ТАЛГАНЧИК.

СЭТА-ның дыңнадыы

„Зонд-6“ хонупкан

Чер—Ай—Чер аразының космос делгеминге чедиг хонук хире үе дургузаунда ужудуушкун кылган соонда «Зонд-6» станция 1968 чылдың ноябрь 17-де Черже чаныр келгеш, Совет Эвилелиниң баш бурунгаар айыттынган девискээринге кээп хонупкан. Автоматтыг «Зонд-6» станцияга кылган шенеллеге бадырыышкын аппарадының кодүрүкчү аэродинамика күжүн (аэродинамика шынарын) ажыглааш, башкарылдалыг бадырыышкын кылыры — өртемчейлер аразының траекторияларындан космос аппараттарын чандырарының база бир, улам нарын болгаш перспективтиг аргазын эң баштай хынап көрген. Аэродинамика шынарын ажыглааш, Черже кудулаш бадар чандырыышкын кылыр таварылгага тормоэтаашкын кылырга, космос аппарадының шимчээшкин траекториязы баллистика аргазы-биле бадарының траекториязындан черле ылгалдыг. Чер кырының кайыдаа девискээринге дүргедээшкин аайы-биле болур деңзи аартаашкынынга шоолуг таварышпайн, эң чиге кээп хонар арганы траекторияның ындыг байдалдыг апаары бээр.

Черниң агаар каъдынга бадырыышкын аппарадының тормоэтаашкын кылыры Черниң агаар каъдынче ийи удаа түлүктеп кирер траекториялап эрткен. Бадырыышкын аппарады агаар каъдынче баштай бир шымныг киргенде космочу ийиги дүргеделди (бир секундада 11 километрдеп ажыг ыраар) аэродинамика тормоэтаашкынының дузазы-биле секундада 7,6 километр ыраарынга чедир чавырылдырган. Аңаа станцияның бадырыышкын аппарады агаарның сырый каъттарын эрткеш, олардан станцияның башкарылга системазының дузазы-биле үнер болгаш ооң ыңай агаар каъдынче база бир шымныг киргиже чедир баллистика траекториязы-биле ужудуушкунун үргүлчүлээр кылдыр чигелеттинген. Агаар каъдынче бадырыышкын аппарадының шымныг киреринин ийиги участогунга ону ооң ыңай кудуладыры база-ла аэродинамика шынарын ажыглааш башкарылдалыг бадырыышкын кылырының траекториязы-биле эрткен. Ук аппараттың Черде баш бурунгаар айыттынган девискээрге кээп хонарын ол хандырган.

Автоматтыг «Зонд-6» станцияның кылган ужудуушкунунуң үезинде боттандырган ажылдар:

Айдан 2420 километр ырак (баш бурунгаар айыттынган) хемчээлден ону долгандыр ужудуушкун кылыры;

ужудуушкун оруунга болгаш Ай чоогунуң космос делгеминге эртем шинчилелдери;

космос станциязының системаларының, агрегаттарының болгаш аппаратуразының ажылдаарын боттуг байдалдарга шуудадыры болгаш оларны хынаары;

бадырыышкын аппарадының көдүрүкчү аэродинамика күжүн ажыглааш, Черже космочу ийиги дүргедел-биле чаныр келириниң үезинде башкарылгалыг бадырыышкын системазының ажылдаарын шуудадыры.

Автоматтыг «Зонд-6» станцияның бодунуң системаларын, агрегаттарын, белдирлерин, аппаратураазын шенээринин, оларның ажылдаарын шуудадырының төлевилеттинген программазы база космос делгеминге ооң эртем талазы-биле кылыр шинчилелдери күүседтинген.

Мурнакчы фермада

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурунга эки күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, малдан чаш төлду менди алыр, мал ажылының продуктуларын будурерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир талазы-биле малчыннарның республика конкурузунга тиилекчи коллективтериниң бирээзи болур эргени Бии-Хем районнуң «Искра» колхозунуң төп сүтбараан фермазының коллективи чедип алган. Ол ферма тос айларның түннелинде бир инектен-не 1949 кг сүттү, а ферманың дээре саанчылары Полина Болеева, Мария Кочнёва, Валентина Попова, Валентина Далаажык олар туста 1950 кг-дан хөй сүттү саап алган.

Ук ферманы Виктор Иванович Шубин эки удуртып турар. Ферма үүгле саанчылар эки ажылдап турар эвес, инек кадарчызы Байкара Кушкаш-оол, бызаа ажаакчылары Анисья Плохуда, Лариса Маады, Мария Гончарова болгаш өскелер-даа эки ажылдап турар.

Дуржулгалыг бызаа ажаакчызы Анисья Матвеевна Плохуда ол колхозтуң Могай сүтбараан фермазыга сес чыл ажылдааш, ооң соонда 1953 чылдан бээр колхозунуң төп сүт-бараан фермазында ажылдап турар. Ол амгы үеде 52 бызааны ажаап, оларның баш бүрүзүнден хонукта ортумаабиле 900 грамм немелде деңзини ап турар.

Ферманың коллективи бо чылдың кыжында эки белеткенген.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) инек кадарчызы Б. Кушкаш-оол, саанчы П. Болеева, ферма эргелекчизи В. Шубин, саанчылар М. Кочнёва, В. Попова, В. Далаажык олар.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ фотолары.

ДАШТЫКЫДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

Даштыкы парлалганың арыннарындан

★ **ДЕЛЕГЕЙНИҢ** парлалгазы Совет Эвилелиниң автоматтыг «Протон-4» станцияны салып үндүргенин тайылбырлавышаан. Ол станцияны салып үндүргенин солуннар совет космос эртеминин шылгарангай чедиишкини деп тайылбырлааш, «Протон-4» станция делегейниң октаргайда автоматтыг эң улуг станциязы деп демдеглеп турар.

★ **ВАРШАВАНЫҢ** парлалгазы Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының бешки съездизиниң түннелдерин көскү кол арыннарда парлаан. «Съезд польша улустуң чаңгыс эптиин бадыткаан» —деп, «Трибуна люду» солун демдеглээн. Съездиниң тургускан сорулгаларын күүседиринге социализм тургузарының оруубиле чурттуң ажылчын аңгызын, бүгү ажылчы чоннарын баштап турар партияның идей талазы-биле бышкан мөзүлүү, организастыы, ооң хүрээлециниң сырый каттыжыышкынныы эн чугула ужур-дузалыг деп, «Штандар млодых» солун демдеглээн.

★ **ДАШТЫКЫ** чурттарның парлалгазы НАТО кежигүннери чурттарның министрлер чөвүлелиниң Брюссельге доозулган сессиязын ол шериг эвилелиниң чагырыкчыларының делегей байдалының дүшкүүрлүүн улам чидиглендиреринче, эндере чепсегленирин күштелдиреринче угланган политиказының база бир кезии деп бижип турар. НАТО-нуң ол сессиязы делегей байдалын нарыыдадыр сорулгалыг эткен деп, Парижтиң «Юманите» солуну демдеглээн.

★ **ВЬЕТНАМ** темазы даштыкы чурттарның парлалгазының көскү черлерин эзлевишаан. Нью-Йорк солуннары америк шериглер биле Мурнуу Вьетнамны хостаарының улусчу чепсектиг күштерининн аразында тулчуушкуннарны дынналып турар. Парижке чугаалажыышкыннар чорудуп эгелээриниң үзамдыгып турарының ужурун тайылбырлааш, хөй солуннар АКШ-тың, ооң сайгончу чалчаларының ойлукчок кажарлаашкыннар кылып турарын айыткан. Польшаның «Трибуна люду» солуну «чугаалажыышкыннар чорудуп эгелээринге америк таланын шаптык таварыштырып турарын» бижээн.

★ **ТОКИОНУҢ** парлалгазы «өртектер улгадып турарынга ажылчы чоннарның улурланганын» бүгү Японияга илергейлээнинин дугайында дынналыгларны онзалап парлаан. Ажылчы чоннарның чугула негелделерин хандырары дээш лозунгларлыг эткен митингилерге, чыскаалдарга 800 муң хире кижи киришкен. Токиога болган төп митингиге 60 муң ажыл-ишчилер киришкен деп, солуннар бижээн.

★ **БУРЖУАЗТЫГ** парлалга Барыын Европаның банк эзлериниң Базельге болган чөвүлел хуралының түннелдерин үндаргай үнелеп тайылбырлаан. Ол чөвүлел хуралга барыын талакы чурттарның валюта байдалын чугаалашкан. «Нью-Йорк таймс» солун ол чөвүлел хуралды «чедиишкин чок» болган деп бижээн. Франция биле ГФР-ниң аразында черулдээлер ооң кол чылдагааны болган деп, ук солун санаан. «Нью-Йорк таймс» Барыын Европага сан-хөөнүң база бир улуг кризизи болу бээрин бодап турарын илергейлээн.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

ҮЕНИҢ ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГАЗЫ

СОВЕТТЕР БОЛГАШ МАЛ КЫШТАГЛАДЫЫШКЫНЫ

Кыш — мал ажылының эңне харыысалгалыг үеви. Бо хүннерде мал ажылдакчылары ниитиниң малын хүр кыш ажырар, сүттү, эътти болгаш малдың өске-даа продуктуларын кевудедир дээш шудургу ажылдап турарлар.

Тыванын байдалынга малды кыштагладыры улуг бергелер-биле холбашкан, а бо чылын агаар-бойдустуң таарымча чок болганы-биле кады байдал оон-даа бергедээн. Эрткен чылга деңнээрге дыка хөй колхозтар, совхозтар мал чемнерин эвээшти белеткеп алганнар. Одарга сигенниң үнгени база багай болган.

Тургустунуп келген берге байдалды ажып, мал кыштаглаашкынын хүр чаагай эрттирери — колхозчуларның, совхозтарның ажылчыннарының, кедээниң специалистериниң, партия болгаш совет организацияларының хүннүң дайынчы сорулгазы болу берген. Ылаңгыя район, кедээ Советтериниң талазындан улуг организакчы ажыл негеттинип турар. Мал чемин берип турарын контрольдаарынга, малчыннарның амыдырал хандырылгазын эжижидеринге Советтерниң салдарын бедидер ужурлуг. Ажыл-агый хереклеринге кедээ күүскомнар, Советтерниң депутаттары инициативтиг болгаш тывынгыр болуп, кыштаглазшкында четпестерни дүрген чайладырынга шиитпирлиг хемчегларни чедип алыры чугула.

Амгы кыштаглаашкынның берге болурун дараазында байдал көргүзүп турар: бо кыжын республиканың колхоз, совхозтарынга 108 муң инек, 966 муң шээр малдарны болгаш 23 муң өске-даа малдарны кыштагладыр. А ол-ла малдарга 69 муң тонна сигенни белеткээн, азы планның ол үгле 58 хуузу болур. 400 муң тонна силостуң орнунга 70 муң тонна-ны-ла белеткээн. Мал чеминге хереглээр тараа база эвээш. Мал кажаалары чедишпес болгаш чамдыктарын эки септеввэн.

Мындыг байдалдыг турда, район болгаш кедээ Советтериң ажылдакчылары, депутаттар бар турар кыштагларны септеп, арыглап, чылыглап алырынче онза кичээнгейни угландырарлар. Чамдык мал кажаалары зооветеринарлыг негелделерге дүүшпейн турар деп үвени база утпас херек. Эки, чылыг, курган кажааларга кыштаан малдарга мал чеми эвээш чарыгдаттынар болгаш мал хөй продуктулуг чоруун ышкынмас. Малдың суггарылгазын эки чорудуп турарындан кыштаглаашкын база улуг хамааржыр. Суг чок кышкы одарларга шээр малдың барык чартыы, а инек, чылгы малдарның 11 муңдан хөйү кыштаар. Ол хөй малдарның суггарылгазын организастаарда ажыл-агыйларда суг сеертүр 160 машиналарны, 250 ажыг тракторларны, 180 хире кудуктарны чеп ажыглаар апаар.

Чер-чер Советтери кыштың соогунда фермаларда күш-ажылчы зэлчегни эрттирип турар кижилерниң амыдырал-чурттталгазынче онза кичээнгейни салыр. Малчыннар чылыг, чырык бажыңнарга, өглерге чурттаан, одаар ыяш, суг, аъш-чем, үлетпүр бараннары-биле үзүктел чок хандыртынган турарын шудургу чедип алыр. Ыраккы одарларда малчыннарны черле утпайн, ылаңгыя оларның уругларын интернаттарга, ясли-садтарга тургузар дугайында хемчегларни алыр херек.

Советтер, оон күүскомнары, кедээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиялар, фермаларда депутат белүктери бо херекке кеску рольдуг болур ужурлуг турбуже, чамдык район болгаш кедээ Советтер кыштаглаашкынга куду негелделиг, четпес организастыг киргеннер. Бай-Тайга райкүүском (даргазы Р. С. Хунай-оол) кыштаглаашкын белеткелин четпес чоруткан. Районда сиген белеткелиниң планы күүсеттинмээн, силосту 27, концентраттыг чемнерни 14-ле хуу белеткээн. Колхозтарда болгаш «Тээли» совхозта 250 хой, 13 инек кажаалары септеттинмээн. Малчыннарның чурттталга бажыңнарын, чунар-бажыңнарны септээни база-ла четпес. Дыка хөй кыштагларже одаар үүл, мал чеми, дус чедиртинмээн. Чамдык кудуктар, малдың суг ижер оңгачалары ам-даа белен эвес. Бар сигенни, силосту, саваңны камгалаарының чогуур хемчеглери алдынмаан. Фермалар, бригадалар, одарлар аайы-биле харыысалгалыг кижилерге акт өзугаар бар мал чемнерин мынчага чедир хүлээтпээн, оларны малга бээр план тургустунмаан болгаш инек малга саваң белеткээр, оларны суггарар черлер белен эвес. Тараа саваңнары сарааттаттынмаанындан малдар чип турар.

Бай-Тайга райкүүскому, районнуң кедээ Советтери ажылагый удуртунчулары-биле кады республиканың Министрлер Чөвүлелиниң хууда малдарны ниитиниң малындан ажыглаар дугайында база колхозчуларның болгаш совхоз ажылчыннарының хууда малын норма өзугаар малдадыр талазы-биле үндүрген доктаалын күүседир талазы-биле хемчегларни албайн келген. Малдың ветеринария хандырылгазы куду деңнелде. Бо чылдың эрткен он айларының иштинде 344 инек мал болгаш 13 муң шээр мал когараан. Малды эки чемгербейн, багай ажаап турарындан оон продуктулуг чоруу аажок кудулаан. Сеелгү чылдарда 100 баш малга онаштыр 44—60 хураганнарны, 55—68 бызааларны ажаап алган. Сеелгү ийи чылда күрүнеге дүк садар план күүсеттинмээн.

Бай-Тайга районнуң мал ажылында, оон кыштаглаашкынының белеткелинде улуг четпестер, бир-ле дугаарында, район болгаш кедээ Советтер колхозтарның, совхозтуң ажыл-чорудулгазынче ханылап кирбейн, оон удуртукчуларынга, тускай эртемниг кадрларынга чогуур негелдени тургуспайн турарыбиле тайылбырлаттынар. Мал чемнерин шын чарыгдаарынга хыналда чок, ажыл-агыйжы эвес чорук-биле демисешпейн турар болгаш малчыннарның амыдырал, культурлуг хандырылгазынга кичээнгей кошкак болуп турар.

Ындыг байдалдар өске районнарда база бар. Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозунда (ында кедээ Совет даргазында үр чылдарда эш К. Ч. Бельчир ажылдап турар) малчыннар кышка кончуг четпес белеткелдиг. Ноябрь айның эгезинде 11 мал кажааларындан үүгле чаңгызы белен, а 20 хой кажаалары көрженги безин аштаттынмаан, септеттинмээн болган. Ол кышкаш чурттталга бажыңнары, кызыл-булуңнар, чунар-бажыңнар база-ла септеттинмээн. Хууда малдар белеткеттинген сигеннери чип, кышкы одарларны тотчеглеп турар. Мындыг байдалдыг турда. Нарын кедээ Советиниң, оон күүскомунуң, депутаттарының талазындан дээштиг хемчеглерни албайн, ол ажылды ала-чайгаарлаашкынче киирген. Бо ажыл-агыйның чамдык малчыннары чайын аржаанап чайлааш, соок дүжерге боттарының туразы-биле тайгаже аңнап үнүпкеннер. Чамдык колхозтарда тускай эртемниг кадрларга чогуур негелдени тургуспаан. Мөрен кедээ Советиниң даргазы Н. М. Доржу кышкы одарларны зоотехниктер кадарчыларга быжыглаваан, мал эмчилери өлген малдарның актыларын ийи ай четкенде тургузуп турар деп хомудап турар.

СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң доктаалын амыдыралга боттандырар дээш, район болгаш кедээ Советтер, депутаттар, ажыл-агый удуртукчулары, специалистер бүгү күштү хүннүң чугула сорулгазынче угландырып, мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирер талазы-биле организас-массалыг болгаш зооветеринарлыг ажылдарны чогуур деңнелге тургузар ужурлуглар. Малчыннарның садыг, медицина, амыдырал хандырылгазын кичээнгейге алыры бир чугула сорулга. Ынчангаш медицина албан черлериниң ажылдакчыларының, автолавкаларның малчыннарга чедип турарын хандырып, солуннар болгаш журналдар саат чоика чедип, кызыл-булуңнар, чунар-бажыңнар үргүлчү ажылдап турар кылдыр организастаар херек.

Фермаларда, одарларда кыш дүшкен. Малчыннарның шыңгыы шылгалдазы эгелээн. Оларның ажылы нарын болгаш берге. Ол шылгалданы чедишкиннинг ажып эртеринге дузалажыры — Советтериң чугула сорулгазы болур.

Н. КУЦЕНКО,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының ораланчызы.

Бедик идегелге харыы

«Адаларның оруу-биле!» Мындыг темалыг кежээлер, диспуттар бистиң совхозтуң Культура бажыңынга, клубтарынга, хойжу бригадаларның, сүт-бараан фермаларының кызыл-булуңнарынга эртип турары чаңчыл апарган. Аңаа дуржулгалыг ишчилер: Сат Сагбалдай, Донгак Седен, Монгуш Чола, Монгуш Чүлдүм болгаш оон-даа өске мал, чер ажылының мурнакчыларын чалап эккеп, оларның ажылишчи дуржулгазы-биле, төлептиг амыдырал-чурттталгазы-биле таныжып, ону нептередип турар. Ол тема аныяктарны күш-ажылга, амыдырал-чурттталгага төлептиг кылдыр кижизидип, мурнакчы дуржулганы аныяк ишчилерниң шиңгээдип алырынга улуг салдарны чедирген.

Мээң күш-ажылымга болгаш амыдыралымга кижизидикчи салдарны ол тема база берген. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Монгуш Чоланың бригадирлээни хойжу бригадада ам дөрт чыл хойжулап тур мен. Тускай кодан хой хүлээп алырымның мурнунда мээң ачам, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Донгак Седениң ажылынга ийи чылда дузалакчы хойжу болуп ажылдап турдум. Ада-иемниң хөй чылдардагы малчын дуржулгазын шиңгээлип, ону ажылымга улуртулга болдуруп ажыглап келдим.

Кажан төрүүр хой хүлээп ап турумда, ачамның меңээ чагып чугаалааны мындыг:

— Хой малдаарынга аныяк кижи сеңээ бергелер таваржыр апаар. Чылдың дөрт эргилдези дөгере бергелерлиг. Ону ажып эртери чугула. Кыш — мал ажылынга улуг шылгалда. Кышкы одарны планныг ажыглаар, мал чемин бодамчалыг чарыгдаар. Хураганнаашкын үези бачым-чымыштыг-ла. Хайгаарал бичииле кошкаар болза, чаш-даа, улуг-даа малга когарап дораан таваржыр. Ону кичээр херек. Час малдың аарычалдаа, арыычал-даа үези ол. База-ла демиселди кошкадып болбас. Ажылынга чедишкиннерни, амыдырал-чурттталганарга аас-кежикти ада-иеп — бистер үзедивис.

— Арга-сүмени бергенинер дээш четтирдим, ада-ие — деп, идегелге харыыны бердим.

Мени болгаш кадайым Чудурукпай Чолаевнаны малчын кылдыр хүлээп ап тура, Монгуш Допур-оолович (бригадир) даалгаларны, сүмелерни берип, идегелин илергейлээн. Оон бээр дөрт чыл эрткен.

Шынап-ла ынчан адаларның изи-биле ажылдаарын ийилээ шиитпирлеп алган бис. Ол ам амыдырада боттанып турар. Ниитиниң мал ажылын хөгжүдүрүнге эвээш-биче-даа бол күш-ажылчы үлүүвүстү киирип келдивис. Оон чижээ бо: төрүүр 100 баш хойга болгаш бир башка онаштыр 1965 чылда 109 хураган, 3,2 кг дук, 1966 чылда 98 хураган, 3,3 кг дук, 1967 чылда 100 хураган, 3,1 кг дук, а 1968 ажыл-агый чылының эрткен 9 айларында 100 хойдан-на 101 хураганны, бир баштан-на 3,3 кг дуктү кыргып алдым.

Ленинчи комсомолдуң 50 чыл юбилейинге күш-ажылчы сөңүвүс ол болган. Улуг Октябрьның байырлалын таваыштыр мөңгө болгаш өг-бүле эзэнге бедик бүзүрел, идегел бердинген: мени СЭКП кежигүнүнүң кандидалынга партия райкомунуң бюрозу хүлээп алган, а кадайым «Золотой колос» (Алдын тараа бажы) деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан.

Ол бедик идегел болгаш бүзүрелге харыы кылдыр күш-ажылчы чедишкиннеривисти быжыглавышаан, улуг башкы В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чылынга көскү чедишкиннер-биле ужуражыр, беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседирингe үлүүвүстү киирер дээш улам сорукку ажылдаарывысты база дагын хүлээнир бис. Мен, кожавыс хойжу бригаданың бригадири Борис Кууларбиле социалистиг чарыштыг ажылдап турар мен.

Малдаан коданым дөртку класстың хайнактары. Оон чайгы семиртилгезин багай эвес организастадым. Улуг Чыргакының Эл-Бажы мал семиртилгезинге таарымчалыг, делгем одар-белчиирлиг чайлаг. Күзүн тараазы ажаатынган аңгыстарга одарладырга база немелде деңгилде алдынар. Бо чылын ап доруктурганывыс 280 ажыг хураганнар база-ла багай эвес деңгилделиг болган. Ону онча-мендизи-биле үскеш, совхозка хүлээткен. Бистиң хоювус тарып боозадылгага кирген. Өг-бүлем ишти-биле мал эмнээриниң бөдүүн аргазынга өөренип алган бис, аптечкавыс долу эмнерлиг.

Бригаданың күжү-биле 290 ажыг тонна сиген белеткеттинген. Аңаа үлүүм—11 тонна сиген кирген. Бригаданың хойжулары чазын кыштагдардан чазаглаар мурнуу чарыында кажааларның иштин коптарып, көрженнерин одалгага кургадып белеткээн. Кыштаавыс — Чолдак-Ооргада чаа чурттталга бажынын бо чылын совхоз тудуп берген.

Адаларның оруу-биле ажылишке улам-на көскү чедишкин дээш күжүмну салып ажылдаар мен.

Кинин-оол ДОНГАК,
«Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу.

Күрүне шаңналының лауреады

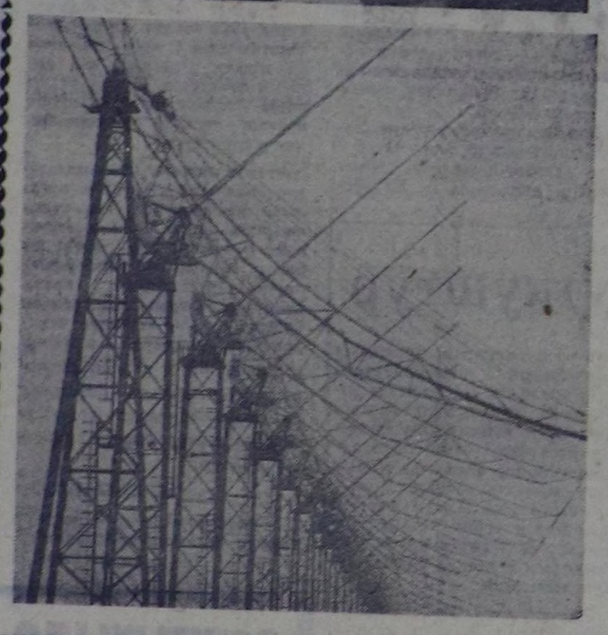

Хүн чоогунун чаңгыс аай эвес плазмазын шинчилээр талазы-биле (радиохерелдениишкиннин дузазы-биле) ажыдыышкыны дээш физика-математика эртемнериниң доктору В. В. Виткевичиге 1968 чылда Күрүне шаңналын тывыскан.

ЧУРУКТАРДА: В. В. Виткевич (оң талазында) болгаш оон салгакчылары инженерлер В. В. Иванова, И. А. Алексеев олар шинчилелди чорудар үндезинче радиотелескопту таарыштырып турлар.

Радиотелескоптуң Чөөн-Чүк—Барыын-чүк деп полотонозу. Оон-биле Виктор Витольдович Виткевич шинчилел ажылдарын чорудуп турар (адаанда).

О. КУЗЬМИННИҢ фотозу.

Төрээн чуртта

★ **БАКУ.** Азербайджанның сесерликтеринге өстүрген кызыл сарыг болгаш сарыг хурма чимистери Бакунуң магазиннеринде кирген. Республиканың Хаплар районда эң улуг «Азербайджан» совхозунуң чимисчилери бир ыяштан-на 1500—2000 чимис дүжүдүп ап турар. Лепкоран, Закатал болгаш өске-даа районнарның чимисчилери планнаттынганындан бүдүп чартык — ийи катап хөй хурма дүжүдүп база ап турар.

Чаа ажаап алдынган хурма чимистери хөй чигирлиг, белок, витаминнерлиг. Хурманы кургаткаш чем кылдыр ажыглаар болгаш оон-биле ликер, арага, пастилла, джем кылыр.

★ **РИГА.** Риганың А. С. Попов аттыг радиозаводунуң бүдүрүп турар «Симфония» деп стереофон радиолазынга, «Сөлга», «Орбита» деп бичин хемчээлдиг транзистор приёмниктеринге шынар демдээн тывыскан. Ол аппараттар бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда аажок сураглыг. «Симфония» радиолага англичаннар боттарының шынар дугайында «херечилелин» тывыскан — олар келир чылын даштыкы чурттарга садар ол аппараттарның шуптузун садып апкан.

Ам бистиң чуртувуста бүдүрүп турар дөрт радиоприёмниктиң-не бирээзи Латвияның заводтарының шуудугларындан бүдүп үнүп турар.

★ **ВИЛЬНЮС.** Литвэаның ажыл-агыйлары сиген далганы — 66 миллион тонна «погаан концентратты» бүдүрген. Эрткен чылдаазындан ол оранчок хөй болган. Продукцияның кол кезиин комбикорм заводтары садып алган. Олар мал болгаш куш азыраар концентраттыг чемнерни ол үнелиг холуксаа-биле шынаржыдар.

КӨДЭЭ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ

КИЖИНИ АЖЫЛЫ КААСТААР

Бай-Тайганың ажыл-агыйлыг колхозка чеде ыраккы мал бәзривиске, «Кара-Хөл» ажыл-албан ужуру-биле колхозтуң даргазы-даа, парторгу-даа сургакчыдай берген болган. Ынчалза-даа Кара-Хөл кедээ Советиниң даргазы Хертек Мышпакаевич Дойнуң колхозтун-даа, суурда хөй-ниити албан организация черлериниң-даа ажыл-ижи, а мыдырал-чуртталгазы-биле саат чокка таныштырып, бистиң сонуургаанывыс айтырыг бурузун күзелдии-биле харыылап берип турду.

Кижи ортузу эртип, элээн назылай берзе-даа, шимченгир, чугаакыр, ажылынга мергежээн Хертек Мышпакаевичини көөрге ол ажылын билир кылдыр төрүттүнүп келгензиг-даа ышкаш сагындырар. Кижини ажыл каастаар дижир болгай бис. Шынап-ла Хертек Мышпакаевич бодунуң ажылынып, ында кижилерниң дугайында чугаалай бергенде артында-ла аныяксый бээр. Ол үгле кедээ Советтиң эвес, колхозтуң ажыл-агыйын база бирден бирээ чокка кончуг эки билир болду. Моон алгаш көөрге, кедээ Советтиң, оон күүскомунуң колхоз будурулгезинге киржилгези, оон-биле харылзааазы улуг.

Совет эрге-чагырганың чартык чүс чыл болган оюнга тураскааткан кедээ Советтер аразынга калбарган социалистиг чарышка иделкейлиг киришкен. Кедээ Советтиң ажылынга чедишкин—масса-биле сырый харылзаалыг болурундан улуг хамааржыр деп үвени эш Дойнуң кончуг эки билир. Ынчангаш суурда хеөзженнер чөвүлели, улусчу дружина, эш-хуузунуң суду болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары-биле доктаамал харылзаалыг, оларның ажылын удуртуп башкарбышаан, доктаамал хыналдага ап, Советтиң күүскомунуң хуралынга, сессияларга чугаалажып келген.

Бо ажыл-агый чылында туду болгаш колхоз төвүнүң чаагайжыдылгазының талазыбиле база уруглар албан черлериниң, школаның септелгезин өй-шаанда чедишкиннинг чорутканы дээш бо кедээ Советке Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелдиң республиканың кедээ болгаш суур Советтериниң аразында шилчип чоруур Кызыл тугун тывыскан.

Кедээ Советтиң күүскомунун хуралдарынга, сессияларынга колхоз будурулгезинин, школаның, хөй-ниити организацияларның ажылынын дугайында доктаамал чугаалажып келген. Шиитпирлерни хүлээп алгаш, оон күүселдезин хынап, ажыл-агыйның харыысалгалыг участоктарында депутаттарны быжыглаан.

Суурга чылдың-на кедээ Советтиң удуртулгазы-биле ыыштарны олуртуп, оон ажаалдазын чорудуп турар. Бо күзүн безин 1675 дөс ыыштарны, 30 дөс кат-чимис сыптарын тараан, бир кудукту, чуунду төгер беш оңгарларны казып, ажыглалга киирген.

Кедээ Совет бүгү ажылын В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр үүс чыл болур база Совет Тыванын 25 чыл болур оюнга төлептиг ужуражырынче угландырып, бо улуг болуушкунга тураскааткан социалистиг чарыштың хүлээлгелерин алган.

Могаг-шылаг чок ишчи, Хертек Мышпакаевич Дойнун удурткан эң ыраккы Кара-Хөл кедээ Советтиң кылган ажылының чамдыызын чугаалаарга мындыг. Беш чылдың үшкүзүн күш-ажылчы чедишкиннерлиг дээзуп, келир ажылагый чылында моон-даа чедишкиннинг ажылдаар дээш, кедээ Советтиң күүскому масса-биле харылзааны улам быжыглап, мурнакчы аргаларны, бар курлавырларны ажыглап тургаш, чогаадыкчы өзу-биле ажылдаар.

ЧУРУКТА: Дойнун Х. М.

З. ЮМБУ,
Фото В. ТАРТАКТЫЫ.

БРИГАДИР МЕНЬШИКОВ

«Тыва кобальт тудуг» эргелиниң ийиги тудуг участогунда Василий Меньшиковка удурткан тудугжуларның комплекстиг бригадазы бо чылдың будурулге онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир база Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 51-ги чылын күш-ажылчы чедишкиннерлиг уткуур дээш калбарткан социалистиг чарышка бедик көргүзүглерни чедип алган. Найыралдыг болгаш күш-ажылга соруктуг коллектив мурнунга салдынган сорулгаларын ай бүрүзүнде ажыр күүседип чаңчыккан. Бо чылдың эрткен айларының бүдүрулге онаалдаларын бригада дыка ажыр күүседип, ол үениң иштинде үгле кол металлургия корпузунуң иштинге безин янзы-бүрү бедиктерге чуга хемчээлдиг демир-бетон дээвирлериниң опалубказын тургускан. Оон ыңай бригада чер ажылдарын чорудуп, кол корпустуң, даштыкы ханазының «в» өзээн дургаар үш каатка соңгалар адаанын бетон плиталарын болгаш ыыштарын салып, блоктарын быжыглап, рамаларын шилдеп дооскан.

Бригада кол корпустуң башкарылга цегинин дөртку каъдында, соңгаларны шилдеп, эжиктерни эптеп, шаланы тыраан. Бо ажылдарны кыска хуусаада күүседири чугула турган.

Ажыл-ишке тура-соруктуг бригаданың тудугжулары айыттынган ажылдарны чогуур хуусаазында доозуп дужаарынга бүрүн шиитпирлиг.

Боттарының бөдүүн ажылижи-биле коллективинге алдаржып турар бригаданың хөрээ дээш бердинген мурнакчы тудугжулар ында эвээш эвес. Хоочун тудугжулар Василий Спирин, Николай Лакпа, аныяктар Владимир Кузнецов, Виктор Прохоров болгаш өскелерни-даа адап болур бис. Ылаңгыя аныяк коммунист Василий Спиринни, комсомолчу Коля Лакпаны чоргаарал-биле онзалап адаксаар мен. Үгле дээрге хүн нормазын олар үргүлчү ажыр күүседип, ажылын шынарлыг кылып, аныяк тудугжуларга эки үлегер-чижээн көргүзүп турарлар. Олар мергежил бедидерининг курстарында чедишкиннинг өөренип, дуржулганы мөөнеп турарлар.

Бригаданың удуртукчузу Василий Дмитриевич Меньшиков бистиң тудугжулар коллективинде онза кижилерниң бирээзи. Оон тудугжу төөгүзү-биле каксы таныжыптаал. «Тыва кобальт» комбинаттың тудуунга 1963 чылда келген. Оон мурнунда ол комбинаттың руднигинге чер тепсир мастерге ажылдап, 15 чыл иштинде улуг дуржулганы чедип алган. Тудутта келгенде ол үгле ийиги разрядтыг бызаанчы турган. Кандыг-даа күш-ажылчы мергежилди кижи быжыг тура сорук, чүткүл, совуургал-биле чедип алыр болгай. Василий Меньшиков шак ындыг быжыг соруктуг. Эш-ээрүнүң чагыг-сүмелерин кичээнгейлиг дыннап, мергежил бедидерининг курстарында чүткүлдүг өөренип тургаш, бо чылын бешки разрядтың шылгалдазын туткан. Бригадир кижилер-биле ажылдап билирин көргүзүп, коллективиниң хүндүткелин быжыы-биле эдилеп чоруур. Василий Дмитриевичиниң күш-ажыл дептери шаңнал-макталдар-биле долу демдеглеттингилээн. Ол биче сеткилдиг кызымак, билдилиг күш-ажылы-биле ону чедип алган.

Василий Дмитриевичини ажыл шагының сөөлүнде орайга чедир, азы дыштаныр хүннеринде тудугга бо-ла көрүп болур. Ынчан ол бодунуң амыр-дыжын харамнаныйын тус-тус бригадаларның ажылдап турары хая-даштыг кадыг черлерни чаза тепсиринге белеткеп турары ол. Үүге дээрге ол «Красноярск—взрывпромнуң» Хову-Аксында участогунуң чер чаза тепсир мастери хүлээлгелиг. Ындыг ажылдар эвээш, үе-үелеп тыптып келир болза-даа, харыысалгалыг. Василий Дмитриевич Хову-Аксында тудугга машина-техника ажыглалын хайгаараар улусчу контроль комитединиң кежигүнү хүлээлгезин база эки күүседип чоруур.

Д. ЧҮЛЬДҮМ-ООЛ,
тудугжу.

ШЫННЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

Номчукчунуң корреспонденциязы

КЫШ ЭГЕЛЭЭН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

1968 ажыл-агый чылында Эрзин районнуң ажыл-агыйлары мал кажаалары, малчыннарга чурттталга бажыңнары тудар талазы-биле планны онаалдаларын чедир күүсеттээн. Үүгле «Чаа орук» колхоз 15 мал кажааларын чаартып, эде тудуп кылган. Малга тудуг ажылдарын «Коммунизмче орук» колхоз дыка хожудадып келген. Бо чылын инектин бир, хойнун бир чаа кажааларын ажыглалга киирер планын күүседип шыдаваан. Ол ышкаш байдалды «Мөрен» колхозтан көрүп болур. Бар 60 кажаларның үүгле 36 хирези септеттинген. Мал ооалдаашкынының түлүк үезин чедишкиннинг эрттирери чаш малга чылыг кажааларны четчир саныг кылдыр белеткеп алырындан хамааржыр. Ынчалзада ажыл-агыйның 1800 баш хой кирер 5 хире кажаларында эки хураган кажаалары кылдынмаан.

Мал кажааларының септелгези районнуң чамдык ажыл-агыйларында эрецгей, багай шынарлыг чоруп турарын хыналда илереткен. Ажыл-агыйларда бар мал кажаалары эрги, бодүүн, чаныс. Кыштагларда одек болдунмээн. Одек чоктуп уржуу ылаңгыя Ленин аттыг, «Коммунизмче орук», «Мөрен» колхозтарга билдингир. Эрткен кыжын бо ажыл-агыйларның бода малы соов кажаага кыштаваш, янзы-бүрү аарыгдан когараан.

Малдың турар чери соок. таарымча» чок болган тудумна мал чемнериниң чарыгдалы хөй болур. Ындыг-даа болза районнуң ажыл-агыйларының чаңгызында-даа бо талазы-биле мактанынкы дег үүве чок. Мал чемнериниң белеткели эрткен дөрт айлар дургузунда чоруттунуп келзе-даа, район 9260 тонна сиген белеткээр планын 4774 тонна кылдыр күүседткен. Силос белеткелиниң планы шуут үүгүлген. Хойжу бригадалардан, сүт-бараан фермаларындан мал чеми белеткээр планының оода чартык хирезин безин белеткеп алган коллектив чок. Белеткеттинген мал чемнерин кадат чок мал чаза базып, тотчеглеп турар.

Ниитиниң малын кыштың берге байдалынга алыспас сорулга-биле районнуң ажыл-агыйлары мал чемнериниң хуваалдазын шын тургузары негеттинип келген. Ол ышкаш бүгү малды менди. хүр кыш ажырар дээш хемчег алыры хүннүн чугула айтырыы.

О. СЕДИПАА.

ДИРИГЛЕР-БИЛЕ КАДЫ ДИРИГ

Шылгарангай Совет шүлүкчү Владимир Маяковскийге Ленинчи комсомолдуң шаңналын тывыскан

ЧАҢЧЫЛДАР дугайын чугаалаанда, черле ынчаш, турнугуп калган, эрги үүлдү ынча дээри ол дижир болгай. Орус дылдың таймылбырлыг словарында «чаңчыккан» деп сес «онзагай», тускай чоруу чок, «турумчаан» кылдыр тайылбырлаттынган.

Ынчалдан болган төлөзде, Владимир Маяковскийниң бүгү-ле чогаадылгазы — революстуг чаартыкчы чоруктуң үлегер-чижээ боон турунда, ооң кандыг чаңчылдарының дугайын чугаалап болур боор кылдыр сагындырар. 1919 чылда бодунуң чыныды чогаалдарының эге сөзүнге ол мынчаар бижээн: «Бижиттинген үүлдү школаларга арттырып каан, кылдынган үүлден ырап чоруптайн, ынчангаш үүгле бодумну арта баскаш чаа номну үндүрер мен». А 1922 чылда мынча деп бижээн: «Шүлүглел — олуруп алгаш, хүрегелдей чечекти чыттап, ыстап саргы дээни ол чадавас.. Хүрегелдейни мен бодап тыпкан эвес мен деп сактырынга шыдажыр аргам чок. Хүрегелдейни чыттаар дээш эвес, а чогаадып тывар дээш бажым мээзин 28 чыл доруктуруп келдим».

«Мен Эдисоннарга чергелештир, Ленинге кожа турупту-туксаар мен...» деп, демгиннинг уламчылалы кылдыр бижээн.

«Ленинге кожа» деп одуруг кайгамчык. Маяковскийниң номнарында доктаап шиңгээген үнелеп четпес ол байлакче дулгүүр шак ыида. Ону мөңге дириг чаңчылдар деп адаар эргелиг дээрзин угаап бодаарынга ол одуруг база-ла дузалаар.

Маяковскийниң чаңчылдары бар, харын. Ол чаңчылдарны совет шүлүкчүлер, бүгү делегейниң революсчу шүлүкчүлери салган ап турар. Ынчанмыже ол чаңчылдар дээрге апаа-ла бир чаңчылдардан черле өске.

Ол чаңчылдарда үндезин, кол үүл чүл дээрге, Маяковскийниң бодунуң «кол» кылдыр адаан үүлү-дүр. «...Бисте кол үүл — үүнүп-биле-даа хөлегеленип дуглаабас үүл ол, бисте кол үүл—бистиң Советтериң чуртувус, совет чүткүл сорук, совет тук, совет хүн ол-дур».

Чогум-на ол «кол» үүл шүлүкчүнүң сеткил-сагыжының ең ханы иштики утказы, ооң ыдыктыг идеязы болгаш буянныг чаагай хайныышкыны, ооң бүгү-ле чүвени бүргей ап турар хей-аъды апарган. Маяковский — Ленинниң хөрөөнге кызыгаар чок дириг-ген чалбыыштыг совет патриот, коммунизм дээш хайныышкынныг демиселчи. Совет чуртта-даа, даштыкыда-даа ону шак ынчаар билип турар.

Маяковскийниң литературжу эртинези он үш томнарга кирген. Ооң шүлүктери, шүлүглелдери, шиилери, үүлдери болгаш очерктери, киносценарийлери болгаш диспуттут кежээлерге чугааларының бижимелдери ыида. Революция мурнундагы чогаалдары бир томда кирген, а революция соондагызы — он ийи том боон турар. Литературага ол он сес чыл ажылдаан. Ооң он үжү совет үеге хамааржыр.

РЕВОЛЮЦИЯ соондагы чылдарда шүлүкчүнүң ажылы кайы хире идепкейжээн-дир дээрзин бо деңгүүрден-не билип ап болурдур.

Маяковский Октябрь Революциязының мурнунда-даа революсчу шүлүкчү чораан дээрзи чигзиниг чок. Буржуазияның ону аажок калчаалы-биле истеп сүрүп турганы-даа хей эвес. Ол шагдагы бодунуң «Чүвүрде булут» деп программыг шүлүглелин: «силериң ынакшылыңар херек чок», «силериң уран үүлүңер херек чок», «силериң ёзу-төрөңер херек чок», «силериң шажыныңар херек чок» деп дөрт кезектериң дөрт кыышкызы кылдыр ол чөптүү-биле адаан. Октябрь революциязының дугайын Маяковский «Мээң революциям» деп тодаргай чугаалаан. Ынчангаш бодунуң сеткил-сагыжының бүгү-ле ыанг хайныышкының ол революцияга туткан.

Аңаа холбаштыр шүлүкчүнүң делгем Ленинианны ажыдып турар шүлүүнүң одуруглары тодаары-биле ылгалып келир. Ол шүлүк Владимир Ильичиниң бежен хар хар-лааны-биле холбаштыр 1920 чылда-ла бижиттинген. Ында мындыг утка бар: Мен Ленинде делегейниң бүзүрелин база мээң бүзүрелимни алдаржыдып алган тур мен. РКП-ниң беш адыр сылдыстарлыг хемчээн четпес делгем дээрни алдаржыдып ырлавас болзумза, шүлүкчү боон чораан дүжүүм-даа чок.

Беш адыр коммунистиг сылдыстар чаптып тараан партияның хемчээн четпес делгем дээри Маяковскийниң амыдыралды бадыткан турар дайынчы партийжи шүлүглелиниң чечектелдирип чырыткан ёзулуг-ла аас-кежиктиг дээр ол болган.

Маяковский шүлүглелди революсчу боттуг үүл-биле чоокшулаткан, ону социализмге бараан болур кылдыр турган, ону эрги ёзу-төреге удур демиселге чепсек болдурган. Ол маадырлыг ажылхеректерни, хүн үргүлчүнүң амыдыралын уран чүүлдүн дириг хевирлери-биле бүргепкен.

ШҮЛҮКЧҮ «Уран чүүлдериниң армияларынга дужаалдарны» чорудуп, киночурукка тырттырып, баштайгы совет шинни бижип, уругларның ынак чогаалдарын тургузуп, он-он солуларга болгаш сеткүүлдерге барып ажылдап, чуртту шүлүктерлиг, лекцияларлыг эргип чорун турган. Циркке ооң кылган көргүзүүглерин тургузуп, совет бараанларга ооң өткүт сөстүг рекламалары коштунуп, кудумчуларга ооң дайынчы марштары чаңгыланып чорун турган. Революция, Ленин, хамааты дайын, катап тургузуушкун үеви, бирги беш чыл, тайбыңны камгалаан Кызыл Армия, чуртту тиилелгеден тиилелгеже баштап турар большевик партияның мерген чоруу болгаш күзел-соруу, адаа-чурттуң келир үеви — комсомолчулар болгаш пионерлер— бо бүгү болза ооң чогаадылгазының хан-дамырындан тудуш үүлү апарган. Ол ооң дугайын үүгле бижип чораан эвес, харын ооң-биле амыдыран, чурттап чораан.

Ол бодун чурттуң ээзи кылдыр билип, «Кудумчу — мээң, бажыңнар — мээң», «Кооперациям кончуг эки мандыр эгеледи», «Мээң депутаттарым.., мээң Мосоведимде», «Мээң ажылым мээң республикамның ажылы-биле каттыжып тур», «Мээң адаа-чуртумну, бодумнуң республикамны алган ырлаайн» суг-суг дигилеп бижип турган. Бүгү-ле үүлерге ол хамааржып чораан, ооң аянныг чиг шүлүглели бүгү совет улустуң демиселинге болгаш шылгаралдарынга кады киржип турган.

Ооң шүлүглели үреттирген заводтарны болгаш фабрикаларны катап тургузуп, руданы болгаш нефтини казып тып, кудумчуларны дескилеп чазап, демир-орук рельстерин салып, тууйбуларны сөөртүп, черни аңдарып тарып турган. Үүге дээрге ол шүлүглел социалистиг чарыштың болгаш шалыпчы чоруктуң чалбыжын кинскидип, камналга болгаш бот-үненин чиигелдеи дээш демисежип, «селгу чок багай үүлдерни» шүгүмүүлели-биле одура шаап, даартагы хүнү көөрүнге дузалап, тиилелгеже орукту чырыдып турган.

МАЯКОВСКИЙ — тода, быжыг идейлиг туруштуң шүлүкчүзү, ол туруш аңаа «тааржыр» болгаш «таарышпас» үүлдерни, ынакшылды болгаш көөр хөөн чокталыгны чайгылыш чокка адап берип чораан. Ооң үүрээ «улуг ынакшыл» болгаш «улуг өжөөргел» деп үвени билир турган.

Маяковскийниң ынакшылы билдингир. Октябрь революциязын ооң «Эки-ле-дир!» деп адааны аная эвес. А ооң мурнунда, аттыг-сураглыг Америкадан 1925 чылда чаныс кел чораан: «Пролетарийлер коммунизмче адаартан, шахталардан, кадыырлыг, айыырлыг кирер, а мен шүлүглелдиң дээринден коммунизмче эшкедедип олур мен, үүге дээрге менде ол чокка ынакшыл чок» деп бижээн.

Маяковскийниң ынакшылынга дыка хөй шүлүктер төрүттүнгеш, совет чуртту школаларында уругларның калбаа-биле билир өөредилге шүлүктери апаргылаан. Оларның аразында «Солагай талаже марш», «Эш Неттеге—пароходка болгаш кижиге», «Совет паспорт дугайында шүлүктери», «Даштыкы» деп адаан шүлүктер, «Бо дугайтыр» болгаш «Владимир Ильич Ленин», «Ужугуп орар пролетариат», «Эки-ле-дир!» деп шүлүгледдер, «Бар турган үн-биле» деп шүлүгледдиң эге сөзү бар.

Маяковскийниң үвеге көөр хөөн чокталы база билдингир. «РОСТА-ның көзөнөө» деп плакаттарда ооң кочуладыг кыжырыы чаңнык-ла. 1922 чылда бижээн «Сойлуктар!» деп шүлүү бар. Ол шүлүк Поволжьеде аш-биле холбашкан. «Мирзигир арыннарын» Волгадан чексинип дырыштырыпкаш, Совет эрге-чагырганың өлүрүн Лондонда, Парижте, Вашингтонда, Берлинде кордап манап олурларның доозазының дугайын ында чугаалап турар.

ШҮЛҮКЧҮ «капиталды — ооң чилби чоруун» өш-биле көөр болгаш ооң нептерелдип турары амыдыралдың бужар чуттуг хевирин сойгалап шүгүмчүлеп турар. Маяковский бүгү делегей янзыыргактарын соп, бюрократтарга, хөөлилекчилерге, хулиган дүржоктарга удур демисежип, чашпаачыларны кочулап турган.

Маяковскийниң чаңчылдары — ооң ынакшылы болгаш ооң өжөөн көөр чоруу болур.

Кай, үүгле ол деп бе?

Маяковскийниң чогаадылгазының алыс утказы үүгле ооң идеялары, ооң бижээн үүлдериниң шынары деп бодаар болза, кенеп чорук болур ийик. Ооң хевири, удуртулга болдурган уран-чочен принциптери, канчаар бижип чорааны база ужур-дузалыг.

Ол дыка чугула бодалды Маяковский мынчаар бижээн: «Шүлүк политиктиг долу идейлиг октальыышкыныг болур ужурлуг.

Ол октальыг эрткен үениң бүгү-ле адыышкын аргаларын ажып эртиишаан, эң чаа техникага дүштүр дүрген болур херек.

Мен бодумнуң шүлүктеримни жанрлыг ийи байдал-биле хынап турар мен.

Бир эвес бүгү-ле шүлүкчүлер чевээнден туруп келгилээр үүве болза, олар: биске ындыг шүлүктер чок турган, билбес-даа бис — дижир ужурлуглар.

Бир эвес чевээнден эрткен үе — актар болгаш оларның селиишкини — туруп келир үүве болза, ынчан мээң шүлүүмнү актарга бүрүн хоралыг үүве-дир дээш тып узуткап каар ужурлуглар.

Ол байдалдарның деңгүүрү — шүлүктериниң шыпарларының деңгүүрү ол».

Маяковскийниң чаңчылдары ол деңгүүрлерни үргүлчү дилээри болгаш тывары болур. Ол ону ынчаар кылып билир турган. Ооң өндүр чаагайы ында база-ла туруп турар.

Маяковскийниң чаңчылдары — ол деңгүүрлерни доктаамал дилээринде, тыварында, ажыдарында.

Бис ооң шүлүүн номчаан, азы эстрададан, радиодан дыңнаан санывыста, азы театрга көрүкчү болуп, ооң «Мистерия-буфф», «Клоп», «Баня» деп шиилерин көрген санывыста-ла ооң ол онзагай чоруун угаанывыс-биле болгаш үүрээвис-биле эскерип билип турар бис.

МАЯКОВСКИЙНИ бактаарлар хөй турган. Олар калбак массаларга ооң билдинмезинин дугайын кызып-кызып чулчуруп, ооң шүлүктери дораан уттундуруп каар дижип хөрүмнеп турганнар.

— Силериниң шүлүктериңер үр чурттаар дээр силер бе?— деп, олар литература кежээлеринге кочулап-тоогуп айтырарлар.

Шүлүкчү серт-даа чок бүзүрелдин-биле мынчаар харылаар:

— Ол шүлүктер мөңге чурттаар: октябрь революциязы мөңге чурттаар, а мен — ооң шүлүкчүзү мен.

Мен ындыг кежээлерге барып-даа турдум.

Литература кежээлеринге эвес, харын «Бо дугайтыр» деп бодунга хамаарыштырган шүлүглелинде мынча дээн: «Каяа-даа өлүр болзумза ырлап тура өлүр мен. Кандыгдаа үгек иштинге чыдыпсымза, кызыл туктуң адаанга чыдар төлептинмин билир мен».

Кызыл тукка Маяковский сөөлгү тынызында чедир бодунуң бүгү амыдыралын берген.

Октябрьның социалистиг революциязының улуг кызыл тугу элбедир болгаш ханыладыр өзе берген: ол совет улустуң чартык чүс чыл эрткен үезинде, ооң амгы болгаш келир үезинде. Ол бодунуң шүлүкчүзүн оолзуна берген. Шүлүкчүнүң дайынарын үешаг кочулап каапкан. Ооң номнары миллион-миллион кижилериниң ынак номнары апарган. Ол номнар — национал эртине.

Бодунуң төрээн социалистиг ада-чуртунга ынак болур, бүгү-ле өжөөнниг чуттуг үүлдерге угаангыр, көрүнгүр эптеш чок болур, коммунизмче шимчээшкиниң шаптыктап турар үүлдерге эптеш чок болур кылдыр кижизитпишаан, дириглер-биле, бистиң хүннеривистиң комсомолчулары-биле ол дириг кижи боон чугаалажып турар.

Октябрьның шылгарангай улуг шүлүкчүзүнүң, бистиң шаг-үевистиң кижизи боон чораан болгаш артар шүлүкчүнүң дириг, өлүм чок чаңчылдары — ында. Ону комсомол бөгүн хүндүлүг лауреады кылдыр хүндүлеп турар.

Семен ТРЕГУБ,
литература критиги (ПМА).

Александр Васильевич Пашнин солдаттың алдарлыг, дайынчы оруун эрткен. Ада-чуртту Улуг дайынының баштайгы хүнүнден эгелээш, дайын доозулгуже чедир Совет Армияның артиллериз турган. Немец-фашистиг эжелекчилерге удур демиселге Москвадан Берлинге чедир тулушкан.

Курск чоогунга тулчуушкунга бирги шаңналды — Алдар орденниң үшку чергезин алган. Солдаттың эң дээди шаңналының ийиги чадазы — Алдар орденниң ийиги чергезин Александр Васильевич Днепр хемни кежериннге эрес-маадырлыг чоруу дээш алган.

Рейхстагты алырынга маадырлыг чоруу дээш Алдар орденниң бирги чергези-биле шаңнаткан.

А. В. Пашнин бо хүннерде Украин ССР-ниң уран үүл фондузунуң Ровенскиде мастерскаяларының улуг бухгалтери болуп ажылдап турар. Ол — чоокта чаа Совет Армияның хүрээлеңинче баар аныяк оолдарны үдээн байырлалга киришкен.

ЧУРУКТА: Алдар орденниң үш чергезиниң эдилекчизи А. В. Пашнин шеригже баар оолдарга чагыг берип тур.

П. ЗДОРОВИЛОНУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

делегей бо хүннерде

ЧКП ТК-ның пленуму

ПРАГА. ЧКП ТК-ның ноябрь 14—17 хүннеринде болуп эрткен пленумунуң дугайында дыңнадыгны Чехословакияның телеграф агентилели дамчыткан. «Эң чоокку үеде партияның кол соруглалары» деп илеткелди пленумга А. Дубчек кылган болгаш ол илеткел талазы-биле дискуссия чоруттунган, шиитпирлер хүлээп алдынган.

Л. Свобода, О. Черник, Г. Гусак, Й. Смртковский, Л. Штроугал, Э. Эрбан, М. Якеш, В. Биляк, Я. Пиллер, В. Шимон, А. Индра, З. Фирлингер, П. Цолотка, И. Гендрих, Б. Козелка, А. Капек, О. Рытвиж болгаш оскелердаа пленумга үүве чугаалааннар. Дискуссияга шуптузу 57 кижи киришкен.

ЧКП-ниң XIV онза съездизин чыылдырарының хуусаазын өскертир дугайында доктаал төлевилелин ЧКП ТК үүлдүг деп хүлээп алган. Онза XIV съездини чыылдырар дугайында саналды 1969 чылдың дургузунда ТК-ның президиуму кирер ужурлуг дээрзин доктаалда айыткан. Чех областарның коммунистерининг тургузукчу съездизи партияның XIV съездизиниң соонда болур ужурлуг деп пленум саналаан.

Чех областарга партия ажылын удуртур талазы-биле ЧКП ТК-ның бюрозунуң саавырын болгаш хүлээлгезиниң төлевилелин база ЧКП-ниң чех областарга партия ажылының талазы-биле төп контроль-ревизия комиссиязын тургузаар дугайында доктаалды бадылаан. Ооң даргазынга Л. Штроугалды бадылаан.

Г. Гусакты Словакияның компартиязының ТК-зының бирги секретарынга соңгаанын пленум бадылаан.

Партияның ТК-зында удуртукчу хүлээлгелерден ооң бодун хостаар дугайында З. Млынаржтың дилээн пленум хандырган.

В. Биляк, Я. Гетеш, Й. Кемпп, Ф. Пенец, Л. Штроугал оларны ТК-ның секретарьлары кылдыр немей соңгаан.

ТК-ның президиумунуң күүскомун пленум тургускан, ооң составында киргеннер болза: О. Черник, А. Дубчек, Э. Эрбан, Г. Гусак, Ш. Садовский, Й. Смртковский, Л. Штроугал, Л. Свобода.

ВДР-ниң ДХМ-ниң төлээлекчизиниң медеглели

ХАНОЙ. (СЭТА). ВИА агентилелдиң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Вьетнамның Демократтыг Республиказының даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи медеглел кылган, ында болза АКШ-тың күрүне департаментизиниң төлээлекчизиниң 1968 чылдың ноябрь 13-те кылган медеглелинде «фактыларны хажыдып» турарын ВДР-нин чазаа буруу шаап турарын айыткан.

Вьетнам айтырыгны шиитпирлээр талазы-биле ам болур чөвүлел хуралга төлээлелге айтырыын ап көргеш, ВДР-ниң даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизиниң медеглээни болза: Сайгоннуң амгы администрациязы дээрге америк империализмниң агрессчи дайынны чорударынга база Мурнуу Вьетнамга неоколониализмниң политиказын чорударынга ооң чепсээ болуп турар. Вьетнам айтырыгны шиитпирлээр талазы-биле чөвүлел хуралга Мурнуу Вьетнамның Хосталганың Национал Фронтузунуң хамаарышпас болгаш деңэргелиг төлээлекчизи албан киржир ужурлуг дээрзин медеглелде айыткан, ол фронт мурнуу-вьетнам улустуң ёзулуг төлээлекчизи болуп турар болгаш Мурнуу Вьетнамга хамаарышкан бүгү айтырыгларны шиитпирлежир эргелиг.

ВДР-ниң агаар девискээринге хайгыылдаарының ужудуушкуннарын Каттышкан Штаттар «херек болу бээрининг хирезибиле чорудуп уламчылап турар» дээр дугайында АКШ-тың күрүне департаментизиниң медеглелинге холбаштыр, ол болза Вьетнам талазы-биле Женева дуглуржулгаларын үреп, делегейниң хей-ниитизин тооп көрбейн турар агрессорнуң медеглелидир деп, ВДР-ниң даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи айыткан.

Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазаа 1968 чылдың ноябрь 2-де илереткен бодунуң туружун база катап бадыткавышаан, Вьетнам талазы-биле Парижке болур чөвүлел хурал дүргени-биле эгелеп болур төлээде, ону соңгаарладыр дээр бүгү-ле кажарлаашкыннарындан АКШ-тың ойталаарын негеп турар бис деп, ВДР-ниң даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизи демдеглээн.

Дорамчылалга удур демисел

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). Школаларда сөөк-язы ылгаар дорамчылалга удурланган негр чоннуң чыскаалдарынга киришкен дээш Сонгу Каролина штаттың Суонквотер суурунуң база 18 оолдар, кыстары туттуруп кара-бажыңнаткан.

Ол суурга болган үш чыскаалдың үезинде шупту 71 кижи туттуруп хоругдаткан.

Чагырга черлери негрлер биле ак кештиглерни аңгылап өөредирин узуткаарының планын хүлээвээже, негр чон демисежирин үргүлчүлээр деп, ол чыскаалчыларның удуртукчузу, Мурнуу талада христианнарның удуртулга конференциязының төлээлекчизи Фринкс медеглээн.

ГФР-де милитаристиг чаа организация

БОННН. (СЭТА). Барыын Германияда тургустунган хөй санныг дайынзырак организацияларга база бир ындыг организация немежи берген. «Штутгартер цайтунг» солуннуң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Гейдельвергте «Республика офицерлериниң» эвилелин тургускан... Ол чаа организация бундесверниң шериг-стратегтиг айтырыын ажылдап кылырынга «салыышкынын киирер» бодалдыг болгаш барыын-герман шеригниң офицер составының аразынга делгем пропаганда ажылын калбартыр деп турар.

Нигерияда байдал

ЛАГОС. (СЭТА). Нигерияның федералдыг шериг-агаар күштериниң чаа чедиишкиннерлиг болганын Лагостун радиозу ноябрь 18-те дыңнаткан. Ули-Михаил аэродромнуң шөлүнге сөөлгү каш хүннерде сепаратистерниң чаңгыс-даа самолёду кээп хонуп шылаваан дээрзин ол дыңнадыгда айыткан, ол аэродром болза Оджукуунуң талалакчыларының контрольдап турар девискээринде турар. Нигерияның шериг-агаар күштери аэродромнуң самолёт ужар-хонар черлерин үревишаан, сепаратистерге янзы-бүрү боо-чепсек чедирип берген дөрт самолётту база үрегилээн.

Чилиде ажыл чоктар

ГАВАНА. (СЭТА). Чилиде ажыл чоктарның саны өзүп турар. Үүгле Консенсьон болгаш Талькауано хоорайларда ажылчыннарның 11,4 хуузу ажыл чок, а Лот биле Коренельдиң хөмүр-даштыг районнарындан оон-даа хөй—ажылчыннарның 13,8 хуузу ажыл чок болуп турар деп, Пренса Латина агентилел Сантьяготан дыңнаткан.

Чилиниң университединиң экономика болгаш планнаашкын институдунуң чорутканы шинчилелдиң медээзи-биле алырга, ажыл чокталыр чорук колдуунда үлетпүрүү бедин-биле мөөнүзээн районнарда көвүдеп турар.

Демисел планы

ТОКИО. (СЭТА). Японияның социалистиг партиязы япон черде америк баазаларны узуткаары дээш демисежирин күштелдирер деп шиитпирлээн. Америк баазаларның бар турары чурттуң чонунга айыылдыг болгаш америк самолёттарның ондакка таваржып үрелири көвүдээн, ооң уламындан ол шиитпир хүлээп алдынган.

Японияның социалистиг партиязы ол демиселдиң планын бүгү префектуларның партия организацияларынче тарадыр чоруткан Баазала, узуткаары дээш шимчээшкиниг япон-америк «айыыл чок чорук керээзинге» чок кылыры дээш демисел-биле дүүштүрерв эргежок чугула деп, ук партия ол планда чугулалап демдеглээн. Итадзукэ, Сунакава, Сасэбо болгаш өскедаа америк баазаларның девискээринге ноябрь — декабрь дургузунда массалыг митингилер, чыскаалдар эрттирерин партия төлевилээн.

Баазалар бар болганының түүнелинде чоннуң амыдыралынга таваржып болур доктаамал айыыл бары, АКШ-тың атомнуг корабльдериниң кээп турарынга холбаштыр хоралыг херел үндүрер элементилер-биле сугларның бокталып турары — бо бүгү япон-америк «айыыл чок чорук керээзининг» айыылдыын херечилеп турар деп Японияның социалистиг партиязы бодунуң ол документизинде айыткан.

ВОРОНЕЖКЕ КЫЛГАН

ПОЛЬША УЛУС РЕСПУБЛИКА. Кельц хоорайның бир заводунда 3500 килограмм күүлүг прессти эптээри дооступ турар. Ол машинаны Воронежке кылган, а акы-дуңма чуртка ону эптээринге совет тускай эртемниглер дузалажып турар. Ол прессти чүүк машиналарының рамаларының доора секцияларын хептээринге ажыглаар.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

УДУРЛАНЫЫШКЫН ЧЫСКААЛЫ

РИМ. (СЭТА). Итали хоорай Реджо-Эмилияга неофашистериниң өнчүк-чөнгээлеринге удур, чуртту демократтыг үндезинге чаартыры дээш, чоннуң улуг чыскаалы болган. «Итали социал шимчээшкини» (неофашистиг партияны) хоругдаарын, НАТО-дан Италияның үнерин болгаш чуртту демократтыг хөгжүлдениң база депшилгениң оруу-биле чорударын негээр дээш, ында бүгүле можулардан каш муң коммунистер, өске-даа политиктиг партияларның, демократтарның болгаш антифашистериниң төлээлекчилери ол хоорайга чыглып келгилээн.

—⊙—

ПАТРИОТТАРНЫҢ СОГУУШКУНУ

ХАНОЙ. Мурнуу Вьетнамны хостаарының улустуң чепсектиг күштериниң Бенче можуда отрядтары ноябрь 1-де Американың далайга чоруур базазын Тьензианг хемге боолааш, дайынның 600 ажыг солдаттарын сандан үндүрген. Дайынның 16 судноларын болгаш 2 вертолёттарын сугже дүжүр аткан.

Капитал чурттарында

★ ЛОНДОН. Англияның өөредилге системазы ең берге кризиске таваржыр чыгай берген. 1969 чылда ооң байдалын угаазылап көөрге муңгаранчыг, ооң ыңайгы келир үеде перспективаларын бодаарга, оон-даа сагышсыранчыг деп, Лондоннуң «Обсервер» солуну бижээн. Солуннуң чугаалап турарын ёзугаар алырга, чазактың өөредилгеге үндүрер чарыгдалдарны орапчок кызырар деп турарының уламындан ындыг апарган.

Чырыдыышкын болгаш эртем министерствозунуң үндүрген түүнелдерин ёзугаар алырга, келир чылын школалар тударынга үндүрер чарыгдалдарның барык чартык кезии Англияга кызырлыр.

★ Н�ЬЮ-ЙОРК. Америк тевидение болгаш кино— күчүлелдер кылыр төөредиг өөредириниң школазы болу берген. Калифорния штаттың Станфорд университединге болган чөвүлел хуралдың киржикчилери ындыг түүнел кылган.

Кижилер өлүрер, күчүлээр үүлгедиглерни америк кино, телевидениениң экраннарындан чопга көргүзүп турар «чечен» чогаалдар, телевидениениң информациялары бедзин калбаа-биле чарлап турар.

АКШ-ка үүгле эрткен чылдың дургузунда безин оттуг чепсек ажыглаттынганының түүнелинде 21 муң кижи өлүрткен.

Чуртта хемниг херектер үүлгедир чоруктарның көвүдеп турарының база бир чылдагааны болза, социологтарның бодап турарын ёзугаар алырга, вьетнам дайыны болуп турар. Мурнуу Вьетнамның хамааты чонун интервентилериниг өлүрүп, дерзин хыдып турары дег үүлгедиглер өске чурттардаазындан ынчангаш оранчок көвүдээн деп, ол чөвүлел хуралдың киржикчилериниң бирээзи чугаалаан.

★ САН-ХОСЕ. Коста-Риканың чонунуң 37 хуузу эргежок чугула медицина дузаламчызын алыр арга чок болганының уламындан өлүп турар. Аштангы чурттаары — чоннуң өлүмге таваржыр кол чылдагааннарының бирээзи. 26 муң уругларның-на бир үзүү дора өлүп турар деп, национал университеттин медицина факультединиң деканы Гутьеррес Саэнс журналистер-биле чугаалашкаш медеглээн. (СЭТА).

Салган сорулгаларга дүүштүр

КУЛЬТУРА албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаар талазы-биле СЭКП-ниң XXIII съездизиниң салган сорулгаларын күүседир дээш Каа-Хем районнуң партия, совет органнары, ажыл-агый черлери чугула хемчеглерни ап чорудуп, ону доктаамал кичээнгейге алган. Сөөлгү беш чыл дургузунда безин районда 5 улуг клуб туттунган. Клуб бүрүзүнүң көрүкчүлер залы 200—300 олуттуг, делгем фойелиг, библиотекалыг, бөлгүмнер белеткел кылыр өрээлдерлиг. Бо күзүн көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүн таварыштыр «Ленинчи орук» колхоз чаа клубту ажыглалга киргеп, олышкаш Октябрь байырлалында «Октябрьниң 30 чылы» колхоз 300 кижи олурар залдыг чаа клубтуң тудуун доосканы.

Культура албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаарынга райкүүсконм, ооң көдээ Советтери, колхозтар баштаар черлери улуг дузаны чедирип турары өөрүнчүг. Бо албан черлериниң ажылынче районнуң партия, совет органнары, ажыл-агыйлар удуртукчулары доктаамал кичээнгейни салган, удуртулганы күштелдирип, бүгү талалыг дузаны чедирип турар.

Клуб болгаш библиотека ажылын көдээ Советтериниң күүскомнарынга, сессияларга, партия бюроларынга, хуралдарынга дыңнап чугаалажып турар. Ылаңгыя Сарыг-Сеп, Ильинка көдээ Советтери (даргалары эштер Берестов, Чепкасов) культура албан черлеринче хүн бүрүнүң кичээнгейин салып турар, кышка белеткелин чогуур үешаанда эки шынарлыг кылып алган.

Каа-Хем районнуң культура албан черлериниң ажылдакчылары В. И. Ленининиң төрүттүгениниң бээр 100 чыл болур алдарлыг оюн төлептиг, эки чедиишкиннерлиг уткуур дээш бүгү чурт-биле кады белеткенип турар. Боттарының чорудуп турар культура-массалыг ажылдарының бүгү хевирлеринге Ильичиниң овур-хевирин, ооң чоок, кады ажылдан чораан кижилериниң ажыл-херээн көргүзүп, хамаатты хүлээлгеге бедик негелеглиг болурунче аныяк салгалды кижизидериниче угландырган. Бүрен-Аксы болгаш Бүрен-Бай-Хаак клубтарында, библиотекаларында В. И. Ленининиң амыдырал болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында көргүүтүг кылдыган стендилерни аскан. «Ленин диригдерден артык дириг» деп тематиктиг кежээни эрттирген. «Тиилелге» колхозтуң төвүнде Л. Иродова эргелекчилээн клуб чурттакчы чоннуң ортузунга кижизидилге талазы-биле ажылдарны багай эвес организастап турар. Ында клуб, библиотека ажылынга колхозта партия организациязының секретары эш Фуртиков улуг дузаны чедирип, ооң ажылын партийжи контрольга алган. Клубтуң ажылынга көдээ интеллигентилериниң киржилгези улуг.

Сөөлгү үеде чамдык клубтар ажылдакчылары чон ортузунга массалыг ажылдар чорударының хевирлерин янзы-бүрү кылдыр чорудуп турары солун. Көк-Хаак клубунга механизаторларның, малчыннарның кежээлерин кончуг солун эрттирген. Анаа бот-тывынгыр артистер боттарының уран талантызын база көргүскен.

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп районнарның Культура бажыңнарының Бүгү-россий көрүлдези чоруп турар болгай. Ооң кол сорулгазы—материал-техниктиг баазаны быжыглаары болур. 1970 чылда Культура бажыңнарының чанында культура университедин, күш-ажылчы болгаш дайынчы алдарның улусчу мүзейин тургузары, парктыг азы сесерликтиг болуп, аңаа янзы-бүрү оюн чорудар дыштаныр черий, планетарий болгаш астропом шолдүг, уран кааскалга шимелде кылыр мастерскаялыг турарын чедип алыры көрүлденің негелделери болуп салдынган.

Районда 12 библиотека бар. Аңгы үеде бүгү-ле библиотекалар бодунуң ажылын СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин база В. И. Ленининиң бижээн ажылдарын, ооң дугайында литератураларны пропагандалаарынче, партиянын, чазактың салган сорулгаларын күүседиринче угландырган. Шериг патриоттуг темага номнарны өг-бүле бүрүзүнге чедиринің ажылы амгы үеде чоруп турар. Көдээнің ажыл-ишчилериниң идей кижизидилгезинге номнун ажык-дузазы, ролю кайгамчык улуг. Ынчангаш номну дамчыштыр чон ортузунга политкижизидилгелиг ажылдарны чорудары бистерниң база-ла хүлээлгевис дээрзин библиотекарлар эки билирлер.

Номчукчулар-биле ажыл чорударына, номну чонга пропагандалаар херекке Көк-Хаак (эргелекчизи эш Долганова), Бүрен-Бай-Хаак (эргелекчиси Долгова), Сарыг-Сеп ииң уруглар (эргелекчизи эш Жирнова) библиотекалары эки көргүзүглерлиг болуп, оларның ажылы мурнакчы деп макталды алган. Көк-Хаак библиотеказы номнарны колхозчу өреге бүрүзүнге чедиринің чедип алган. Ол библиотекада солун делгелгелер организастаттынган.

В. И. Ленининиң төрүттүгениниң бээр 100 чыл оюн төлептиг уткуур сорулга-биле ажылчы чоннар депутаттарының район Соведи районга культураны хөгжүдериниң үш чыл планын хүлээп алган, ону күүседиринче ажылдап киришкен. Үш чылдың культура планын ёзугаар районга культураның чаа одагларын тудуп кылыр. Бо чылын Копту-Аксында ажыглалга киргеп 200 олуттуг клубта, база Кундустуңнуң Культура бажыңында делгем экранныг кинолар көргүзер экраннар тургустунган. Суг-Аксы клубун совхозтуң күсели, хөренгизи-биле алгыдып кылыр. 1970 чылда Сарыг-Сепке 250 кижи олурар делгем экранныг кинотеатрны тудар. Ильинка суурга колхозтуң хөренгизи-биле спорт залдыг клубту тудуп кылыр, «Бурунгаар» колхозтуң Бүрен-Хем суурунга колхозтуң хөренгизи-биле чаа клубту тудары көрдүнген.

Ынчалза-даа Каа-Хем районнуң чамдык культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылында шыңгыы четпестер бар болуп турар. Бүрен-Аксы, Бүрен-Хем, Кундустуг, Сизим клубтары чон ортузунга, культура-массалыг ажылдарны кончуг хаая эрттирип, чорудуп турар ажылдарының идейлиг деңнели чавыс, дээштин кошкак, солун эвес болуп турар. Бо клубтарның иштики, даштыкы шимелдеери, дерин харын-даа бодүүн негелделерге безин дүүшпес, эстетиктиг кижизидилгеге салдар чедирер дугайын чугаалаан-даа херек чок.

Бот-тывынгыр уран үүл белгүмнериниң ажылының багай болуп, чон ортузунга массалыг хемчеглерни чорутпайн турары үүгле көдээ клубтарда эвес, харын Сарыг-Септиң Культура бажыңында (директору С. Иночкина) чогуур негелделерге четпес, көдээ клубтарга методиктиг дуза чедиринің төвү болуп шыдавастаан. Бот-тывынгыр уран үүл белгүмнери доктаамал эвес ажылдап, янзы-бүрү темалыг солун кежээлер болбайн турар.

Библиотекалар ажылында четпестер база ам-даа узуткаттынмаан. Партия Төп Комитединиң «Чуртка библиотека ажылын экижидер хемчеглер дугайында» доктаалында салдынган хөй сорулгалар күүсеттинмээн. Район библиотеказының (эргелекчизи эш Мамонтова) ажылы көскүүгүбиле баксыраары илерээн. Номчукчуларга ном бээри эрткен чылдаазындан 7 муң сапныг кылдыр кудулаан турган. Массалыг хемчеглер кончуг ховар, солун эвес болгулаан. Бүрен-Хемде эш Зайцева эргелекчилээн библиотеканың ажылы база-ла четпес.

Каа-Хемниң ажылчы чоннар депутаттарының район Советтиниң сессиязында культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылында бар четпестерни узуткаарын аңаа чугаалашкан. В. И. Ленининиң төрүттүгениниң бээр 100 чыл болур оюнга белеткелди районуң бүгү-ле культура-чырыдыышкын албан черлериниң онза күштелдирип, бо албан черлерин чоннуң культурлуг дыштанылгазының ёзулуг төвү болдуларының сорулгазын салган.

Е. ЗАХАРИНСКАЯ,
республиканың Улустуң чогаадылга бажыңының директору.

Улуг баснячының юбилейинге уткуштур

Орус улустуң баснячы улуг чогаалчызы И. А. Крыловтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 200 чыл болурунуң байырлалын эрттиреринің бүгү-эвилел комиссиязы ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинің чанында организастаттынган. Ол комиссияда литератураның, уран үүлдүң сураглыг ажылдакчылары, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге, чырыдыышкын, Культура министерстволарының, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга, радиодамчыдылга, телевидение комитединиң төлөзелекчилери бактаап киргеп. Юбилей комиссиязының даргазы — С. В. Михалков.

Комиссияның баштайгы хуралы болган. И. А. Крыловтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 200 чыл болур оюнга белеткениринің болгаш ону Москвага, Ленинградка, чогаалчының төрүттүнген чери — Калининге эрттиреринің планын ол хуралга бадылаан. Найысылалда Патриарши прудыга улуг баснячының тураскаалын тургузуп эгелээр. Ленинградка Иван Андреевичиниң ажылдап, чурттап турган Садовая кудумчузунда бажыңынга тураскаал самбыразы тургустунар. Москваның хоорай библиотекаларының болгаш кудумчуларының бирээзинге Крыловтуң адын тыпсыр.

Чогаалчының юбилейинге таварыштыр чурттуң парлалга черлери оон 40 янзы аттарлыг номнарын 23 миллион кезек тиражтыг кылдыр парлап үндүрер. Оларның бир чамдыызы чогаалчының шилип алдынган чогаалдарының ийи томнуг, чыынды чогаалдарының база ийи томнуг ному, «Улусчу библиотека», «Школа библиотеказы» деп сериялыг номнары, школа назыны четпээнней номчуур кылдыр парлаттынган номнары болур. Юбилейжи грампластинкаларны, открыткаларны, офортоларны база кылып үндүрер.

И. А. Крыловка тураскаткан өртем конференциялары, кежээлер, лекция номчулгалары, концерттер бүгү чуртка өртер. Чогаалчының төрүттүнген хүнүнге таварыштыр—1969 чыллың февраль 13-те ССРЭ-ниң Улуг театрынга юбилейлиг байырлыг хурал болур.

(СЭТА-ның корр.).

ПЕДАГОГИКА БҮЛҮҢҮ

АНЫЯК БАШКЫЛАРНЫҢ АЖЫЛ-ИЖИ

ЭН БАШТАЙГЫ өөредилге чылын Күжүгет Дугаровна Сендеңмаа кажан-даа утпас. Кызылдың башкы институдун чаа-ла дооскан турда ыраккы Өвүрже школдаларын чорудукан. Кичээл бүрүзүнге канчаар белеткенири, кандыг көргүзүүг материалын ажыглаары, уругларның аажы-чаң байдалын билип алыры чаа ажылдап турар башкыга кончуг берге турган. Оон бээр ам каш чыл эрте берген.

...Ийи одуруг кылдыр салган парталарда 25 бичии уруглар, ооллар кичээлге белен олурганнар. Күжүгет Дугаровна Хандагайты школазында 3 «Б» класс-биле ажылдап турар. Башкы ам өөреникчи бүрүзүнүң чаңын, чүге сундулуун, сонуургалын ыяк билир. Бичии уруглар-биле канчаар ажылдаарының дулгуурун тыпкан кижиге ажылдаары чиик, бергелерге-даа торулбас болур. А уруглар база башкызының соондан чыда калбас.

Уругларның билин хүн бүрү калбарып, сонуургалы бедип турар. Уругларның башкызы понедельник санында делегейде бооп турар солун чүүлдерни оларга чугаалап бээр. Күжүгет Сендеңмаа класска-даа, класстан дашкаар-даа ажылдарның үезинде өөреникчилер-биле сеткил-сагыжының хамыжындан чугаалажырынга ынак. Башкының ажылында база бир чугула чүүл уругларның бот-идепкейин бедидип турары болду. Өөренип турар материалынга быжыг билиглиг болзун дээш кичээлге янзы-бүрү аргаларны ажыглап турар.

Башкының ажылының эки болуру ада-ие-биле харылзаадан хамааржыр болгай. Аныяк башкы кошкак өөреникчилериниң ада-иезин-биле хүн бүрү харылзаазны тудуп турар. Бажыңга онаалга кылырда уругларның кичээнгейлиг болуру безин иишти өөредилгеге аажок улуг ужур-дузалыг. Бир эвес өөреникчи онаалгазын кылырда кандыг-даа контроль чок болза ала-чайгаарлаашкынче шилчий бээр. Ада-ие бүрүзү уруунуң азы оглунуң өөредилгезин доктаамал хайгаарап турар болза, ол башкыларга, өөреникчиниң бодунуң билиниге кайы хире ужур-дузалыг-дыр.

Д. ДАЛАЙ-ООЛ.

* * *

СЫРГА Назындаевна Хертек комсомолчу башкы. Ол ажылдавышаан, өөренип турган башкыларның бирээзи. Башкы институдунуң бирги курузун доосканы, бот-өөредилге салбырынче шилчип алган. 5—8 класстарда тыва дыл, тыва литература башкылаарын Кызыл-Даг сес чыл школазының директориязы дааскан. «Аныяк кижиге үстүү класстар-биле ажылдаары берге-ле, шыдаар ирги бе?» деп чамдык эштер чигзинип-даа турганнар. Ынчалза-даа Сырга кызымак чоруун көргүскен. Башкы эштериниң кичээлдериниге үргүлчү олуржуп эгелээн. Кичээлдерге белеткел чамдыкта орай дүнеге чедир үргүлчүлеп турза-даа, аныяк башы сорулгазындан ойталаваан. Коллективи база ону деткээн.

Оон бээр ам алды чыл эрте берген. Хертек Сырга ам Кара-Хөл ортумак школазында тыва дыл башкылап турар. Баштайгы базым кылып турган үезин бодаарга ол ам ёзулуг дуржулгалыг башкы болган. Бистиң школада ол дөрт чыл ажылдап турар. Аныяк башкы бодунуң ажылынын талазы-биле арга-мергежилин улам байдыып, өске башкыларның кичээлдеринге кезээде олуржуп, өөренип чоруур. Ол ам үүгле бистиң школада эвес, харын районда мурнакчы башкыларның олдуруунда киргеп. Бодунуң башкылал ажылынын дуржулгазын өскелерге дамчыдып бээринден ол кажан-даа чажам дивес. Школада дыл башкыларының методиктиг каттыжышкынының даргазы солун илеткелдерни ол бодуу удаа-дараа номчуп келген. Методиктиг каттыжышкынының планнаашкынын улуун санында янзы-бүрү кылдыр тургузуп турар.

Класстан дашкаар ажылда солун, ажыктыг үүлдер хөй. Түс черниң төөгүзүн чыып бижиир ажылды класы-биле чорудуп турар. Түс черниң кожамактарын чыып бижээн альбомну тургускан, пионер дружиназынга дужааган. Ол үш чыл улай шии, уран үүл белгүмүн, удуртуп келген.

Сырга Назындаевна бо чылын өөреникчилериниң күжү-биле түс черниң чонунуң диалектизин чыыр ажылды чорударын планнаан турар.

Башкы болгаш ие хостуг үе шагын хөй-ниитиниң ажылдарына бараалгадып турар. Пропагандист хүлээлгезин үш чыл күүседип келген. Өг-бүледе дөрт уругларын кижизидери дээш ажыл-херек-ле хөй. Улуг Октябрьның 51 чыл оюнун бүдүүзүнде ол башкы институдунуң доозарының күруне экзаменнерин дужаап ап, дээди эртемни чедип алган. Аныяк башкының ажыл-ижи моон соңгаар улам бүдүүгүр болуру чугаажок.

Б. БАРБА.
Бай-Тайга район.

Кижизиг профессияның төлээзи

Эмнелгениң коридорунга кирип келгеш, арын-шырайы хөлчок корткан ортумак дуртсынныг хераажен кижини көрүп каан мен. Оон уруун кезип эмнеп турар дугайын ол дораан-на чугаалай каапты. Кезиишкин өрээлинде шип-ле шиппин. Чүгле ында-хаая демир херектелдернин даажы дыңналыр. Операция үр болбаан. Кезиишкин кылган бичии уругну санитаркалар палатаже апарган. Удаваанда кевер эмчи Михаил Васильевич Алишевский коридорже үнүп келди.

— Кортпаңар, угбай. Оон байдалы эки-дир. Кезиишкин чиик болду. Каш хонгаш-ла сегип чана бээр—деп, уругнуң аваазын ооңуктурду. Ие кижиге эмчиниң чылыг сөстери, сагыш човаан сеткили ол берге үеде үлен-даа артык үнелиг болган.

Михаил Васильевич Алишевский Тожуга ажылдап келгеннден бээр ам алды чыл ашкан. Ол үениң дургузунда үш чүс ажыг кезиишкинни кылган. Ол дээрге, үш чүс кижиниң амы-тынын камгалап алганы ол.

Районнуң ырак-узак черлеринде чурттап турар ивижилерже, балыкчыларже, малчыннарже ажыл аайы-биле Михаил Васильевич-биле кады чоруур ужурга таваржып турган бис. Бир-ле катап эн ыракта Өдуген тайга чоогунга иви фермазынга четкен бис. Назыны улгады берген Кол ирей диштерим зараап, менээ мырыпай амыр-дыш бербейн тур, эмчи, дузалап көрүнер деп дилеп келген. Михаил Васильевич сумказын ужээн соонда диш турар кыскажын уштуп эккелгеш, түскай спирт-биле чүй шаап алгаш, кырганның дижин шинчип көрду. Үстүү удургу диштерде 2 диш өскелериндеп узап өскеш шала дашкаарлай берген.

— Мындыг диш чем чиринге шаптыктаар, аарыыр болгай, дораан-на турып каапта—деп, эмчи чугаалады. Кырган чөвүүртап безин четтикпээнде диштерни тура тыртып каапкан. Каш чыл мурнунда маңаа диш безин аарыырга ай-айы-биле эмчи дузазы чокка аарып, хилинчектенип келир турган. Ам харын район төвү безин барбайн чыткаш, аалга олура-ла эмнедип алыр апарган амыр болгандыр. Район эмчилери кезек, кезек болгаш-ла ивижилериниң кадыын хайгаарап көөр дээш албан-биле чедип келгеш, ногуур шинчилгени эрттирип, медицинаның баштайгы дузазын чедирип турар.

Район эмнелгезиниң коллективинде шупту 70 кижи чоннун кадыкшылынга бараан болуп турар. Коллективи кол эмчи, хирург М. В. Алишевский удуртуп турар. Эмнелге ажылдакчылары суурда уран үүлдүн идепкейлиг киржиктилери. Олар тускай концерттти белеткеп алгаш, чурттакчы чоога бараалгадып турар. Коллективте неделя санында кичээлдээр агар политика өөренир белгүмүү организастаан.

Кижилерниң кадыын камгалаар херекке буянныг улуун киирип турар мурнакчылар коллективте эвээш эвес. Уруглар эмчизи В. А. Кудинов, эмнелге шугумунга 20 ажыг чылда ажылдап келген медицина сестразы Е. И. Тарабрина, гинеколог Соловьева, диш кылыр техник Герасименко олар коллективтин чоргаардары.

Михаил Васильевич Алишевский чоннуң кадыкшылының камгалалынга бодунуң билинин, бүгү күжүн харам чокка берип турар. Ырак-чоок-даа черлерден чалаашкын келирге Михаил Васильевич кезээде белен. Аарыг кижиге кезер эмчиниң дүрген дузазы хереглеттине берген таварылгада ол чамдыкта аътты, ивини-даа мунулкаш, хемете, вертолётка, машинага-даа олурупкаш, а чамдыкта хаактыг-даа хаптар. Ону Тожуның чону шупту билир. Ол чугаакыр, биче сеткилдиг, бөдүүн болгаш кижилерге эвдек чаңчылдыг.

Д. БАЙЫР-ООЛ.

КОМИССИЯНЫҢ АЖЫЛЫН СЕГИДЕР

Сөөлгү үеде партия, совет органнар, хөй-ниити организациялары көдээ суурларының ниити байдалын шевергин, көрүштүг болдуларынче эвээш эвес кичээнгейни угландырып турар апарган. Суурларга арыг-шевер сагылдазын хайгаараары чүгле эмнелге ажылдакчыларының херээ дээр болза черле таарышпас. Көдээ Советтериниң кадык камгалал талазы-биле доктаамал комиссиялары, кудумчу, квартал комитеттери, хөрээженнер чөвүлелдери кудумчуларга үлегерлиг арыг-шеверни тургузарынга дорт киржир хүлээлгелиг.

Улуг-Хем районнуң Чааты көдээ Советтериниң кадык камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязы көдээ Советтиң девискээринге хамааржыр чамдык суурларының арыг-шевер байдалын хынап көрүп турар. Ылаңгыя Ийи-Гал суурнуң ниити байдалын хайгаарап турарындан мында кудумчуларның арыг-шеверин өске суурлардан дээре. Ынчалзажок комиссия Чодураа суурну кичээнгейге албайн турар. Кудумчулар, бажыннар девискээри боктуг, хирлиг. Кудумчу, квартал комитеттери, хөрээженнер чөвүлели арыг-шеверни экижидер талазы-биле кандыг-даа хемчеглерни албайн келген. Кайы-даа суурларда чаагайжыдылга ажылы организас чок.

Столовая, ясли, магазиннерниң ажылын, арыг-шевер байдалын доктаамал комиссия хайгааралга албайн турар. Оон уламындан Чодураа суурда пекарняның база ясливиниң ажылында четпестер бар. Хлебти быжырып турарының шынары куду. Кайы-даа ясливлерни колхоз баштаар чери аъш-чем-биле четче хандырып турар хирезинде-ле поварлар уругларга тааржыр чемнерни белеткевейн, чүгле чаңгыс аай чем-биле чемгерип турар. Чодураада уруглар ясливиниң кижизидилге ажылы кошкак. Районо ооң ажылын хынап көрбейн турар.

Пенсиялаар назы-хар четкен колхозчуларның даңзызын өй-шаанда тодаратпас чоруктан чамдык кижилерге пенсия тыпсыры озалдаар таварылгалар бар. Доктаамал комиссияның кежигүннери бо айтырыгны база сонуургап көөр хүлээлгелиг.

Көдээ Советтериниң кадык камгалал болгаш социал-хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиялары боттарынга хамаарышкан адырларының, ажылын хайгааралга ап, план ёзугаар ажылдаар болза, суурларның арыг-шеверин экижидеринге, хандырылга айтырыгларын шиитпирлээринге дөгүм болур ийик.

С. КЫРГЫС.

Шыдыраачының бодалы

Бистиң республиканың кайы-даа булуннарынга барыңарза хөл-шыдыраа оюну ойнаан эш-өөрүү бо-ла көөр силер. Тыва улус шаг-үеден бээр хөл-шыдыраа оюнун улуг сонуургалдыг, социал амыдырал-биле холбаалыг ойнап келген. Ырак-узак аян-чоруккa-даа чораанда арттып-дергилеп, чүкке чүдүрүп алгаш одагланган черинге ойнап чораннар. Ол хамаан чок шыдыраачы ядыы кижи молдурга азы бода-биле кудумал шыдырааны садып алгаш, ойнап чораан.

Мындыг ужур-уткалыг болгаш амыдырал-биле холбаалыг спорттуң бо хевирлерин бистиң республикада канчаар удуртуп турарыл?

Районнарның спорт иштилелдери болгаш республиканың шыдыраа клувун көдээ черлерге ону нептерединче, чонну олче хандыкшыдарынче багай кичээнгей салып турар. Районнарга шыдыраа маргылдааларын ында хаая таарымча чок черге чорудар, ойнакчылардан шактыг ойнаарын негевес, кайы хамаанчок чоруткаш, 1—2 хүн иштинде-ле доозуптар. Ондан хөй кижилер ойнаан маргылдааны ынчаар доозарга оюнун шынары куду болуру билдингир.

Маргылдаалар эрткен соонда ойнакчыларның ниити санын түнээш, оон коэфициентизи-биле разрядын тодаратпаанындан көдээде шыырактаа шыдыраачылар ол дугайында документизи чок болгулаар. Районарда, көдээ клубтарга шыдыраа дугайын суртаалдаар, оон секцияларын чорутпайн турарындан ойнакчылар бижин салырынга сан-даа, чаңчыкпаан, ол хамаанчок шыдыраа шагын балып билбезиндеп уттуптар чоруктар, шак эрттиргениниң уттуруптарынга чедирер. Шыырак-ла дээн разрядтыг шыдыраачылар республика төвүнде турар. Олар аныяк шыдыраачыларга теоретиктиг болгаш практиктиг дуза чедирбейн турар. Республиканың төвүнде шахмат клуву бижип турган чаагалажып ойнаарын чоп ортузунга чорудары чугула. Оон ажылы чүгле шыдыраа талазы-биле бодалгалар тургузары-биле кызыгаарлаттынмазы билдингир.

Чоокта эрткен бир улуг хүнде садка ойнаар дээш бардым. «Шыдыраа начыннары бис»—деп шолалыг кезек кижилер чаңгыс столда олургулапкан ойнап турлар. Шыырак дээн «начыннар» мениээлчегже кайда киирер боор! Оларның бодалы — көдээ ойнакчы, таарыы удурланыкчы дээр хевирлиг. Шаанда школачы чораан ажиминиң дузазы-биле чүгле бир, ийи катап ойнаар аргалыг болдум. Мындыг байдал турда канчап шыдыраа оюну нептерээр боор, «начыннардан» өскелери шуптувус тарап чаныптывыс.

Шыдыраанның мергежилин чагаалажып турган база чедип ап болурун үстүнде сагындырдым. Мен Бүгү-эвилелдің шыдыраа талазы-биле бижиглежип салыр 1407 дугаар турниринде ойнап турар мен. Ында 11 бирги разрядтың, спорт мастеринге 3 кандидаттар киржип турар чүве. Ол турнирлериниң сорулгазы—кандидатка мастер аттың санын чедип алыры-биле шыдыраанның төп клуву Москвадан удуртуп турар.

Ол ойнакчыларның иштинде Караганда областың чемпиону турган Эрик Давидовичиниң ынчаар уткан мен. Ол ышкаш алаян чедиишкиннинг салыглар-биле мээн төнчүзүнге чоокшулап олурарым сөөлгү чылдарда шыдыраа теориязын өөренмишаан, ону практиканга чазыг чок ажыглаанымдан хамааржыр.

Шыдыраа оюну—улуг угаап болгаш тактика талазы-биле өөредиг болганда, кижи бүрүзү аңаа хандыкшыыр. Ойнап турган кылган частырыгларын боду сайгарары чугула. Бистиң парлалгавыста доктаамал үнүп турар «Шахматы в СССР», «Шахматный бюллетень», «Шахматная Москва» деп соңун, сеткүүлдер хөй. Ону ойнакчы кижи хостуг шактарында ажыглаары чугула. Шыдыраа талазы-биле делегей чемпионнары 30 чылдардан эгелээш, Совет Эвилелинден үнмейн турар. Бо талазы-биле бистиң Совет Эвилели делегейде бирги черде турар болгай. Удавас делегей чемпиону ат дээш Б. Спасский биле Т. Петросяниың салыглары спортчуларның кичээнгейин хаара тудар.

М. КӨРГЕН-ООЛ,
Эрзин районунда Бай-Даг школазының башкылы.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

Уругларның уран кылыглары

Эстониның школаларында күш-ажыл кичээлинче болгаш болгүмнер кичээлинче улуг кичээнгейни салып турар. Уруглар амыдыралга хамаарышкан янзы-бүрү херекеелдерни чазап, уран кылыгларны-даа кылырлар. Совет Эвилелинге болгаш даштыкыга-даа болган делгелгелерге школа чыларның кылыглары үнелеткилээн.

«Эстон школаларда эстетиктиг кижизидилге» деп делгелгени ам белеткеп турар, ол делгелге ГДР-ге болур. Ылштан, демирден болгаш өске-даа материалдардан кылган 200 ажыг ажылды аңаа делгээр, оларны 5—8 класстарның өөреникчилери кылган.

Чурукта — Вильяндыда школа-интернаттың, Пярну-Яагупиде ортумак болгаш Кохтла—Ярвода № 4 школаларның өөреникчилериниң ажылдары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

1969 чаа чылдың Силерге эргежок чугула солуннарының, журналдарының бирги номеринден эгелеп алыр дизинерзе, ноябрьның 25-ке чедир бижидип ап болур. Солуннарны, журналдарны бижиде-ринче далажыңар!

«СОЮЗПЕЧАТЬ».

КИНО

НОЯБРЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бичии уруг ачазын дилеп тур» 10, 2, «Шынчы солдат Панчо Вильи» 12, 4, 5.55, 7.50, «Резиденциниң частырыы» (бирги, ийиги сериялар) 9.45 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Муму» 10, «Алдын сыргалар» (1-ги, 2-ги сериялары) 12, 3, 6, 8.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Силерни ам кым дээрил?» 4.30, «Чурек канчаар күзей-дир» 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хөглүг оолдар» 3, «Абессалом болгаш Этери» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ

Кызыл, Шетинкин—Бравченко кудумчузу, бажын, № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң эралакчыларының болгаш пропаганда киллизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизиниң 23-54, культура киллизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, үлетпүр киллизиниң 22-64, чагаа база совет тургузут киллистериниң 21-27, информация киллизиниң 20-60, бухгалтериянын 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Бравченко кудумчузу, 1). ТС—01013.